

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Επιστημονικός Σύμβουλος : Δ. Γ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ
Έντεταλμένος Υφηγητής Κοινωνιολογίας
Παντείου Άνωτ. Σχολής Πολ. Επιστημών

MAX WEBER

Η
ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ
ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Μετάφραση :

ΜΙΧ. Γ. ΚΥΠΡΑΙΟΥ

Πρόλογος - Θεώρηση - Επιμέλεια :

ΒΑΣΙΛΗ ΦΙΛΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
GUTENBERG — ΑΘΗΝΑ 1978

Θρησκευτική τιμή και κοινωνικό στέγασμα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Μία ματιά στη στατιστική των εναγχαλιμάτων ομοιοσχημο-
 χπως με δικτή θρησκευτική σύνθεση δείχνει με καταναληκτική
 αυχόρητα " ένα φαινόμενο, που πολλές φορές ζώρηά αυξητή-
 θηκε σ'όν καθόλοικό τ'ουο και στη φιλολογοία " : δηλαδή τό
 λεγόνος, ότι οι επιχειρηματες και οι κάτοχοι κερφαλιού,
 όμωσ και τό άνωτερο στρώματα των εδικεμηθένων έργων και
 έπιλέον τό άνωτερο τεχνικά και έμπορικά ή ορρωμήνο ποσο-
 τικό των άβχχρονων έπιχειρησών, είναι στη ηεγάλη του
 πλειοψηφία ποροστάντες " Τοπο ίαχλει όχι ήόνο με περιτω-
 σεις όπου ή διαφορά του θρησκευήματος αυτηνται με τη δι-
 φορά της έθνικότηησ και ήρα της πολιτιστικής άναπτύξησ,
 όμωσ αυββαίνει στην Άνατολική Έρπωια ήεταύθ Έρπωιων
 και Έόλων τό ίδιο πρσγμν δείχεται με τόοσ άρρητοόσ της
 στατιστικής των θρηκεμημάτων, όπου λευικά ή καταναληκτική
 έξέλιξη, στην έποχή της ηεγάλης της άκμήσ, είχε τη δύνατό-
 τητα να ηεταββαίη ηη κοινωική κατανοή του ηληθουσόσ,
 αυηφονη με τις άνάγκεσ του, και να ποροδιορίσει ηη έπιτυγγά-
 τητική του διαόρρωση " Οσο περισοότερη έξελύετο ήη, τόσο
 αυφέτερο δείχεται τό άποτέλεσμα. Είναι άληθινα ότι ή αχ-
 τική ηεγαύετη αυηηετοχή των ποροστάντων στην ιδιοκτη-
 σία κερφαλιού " στη δικούδωνη και στη άνωτεροσ ηαθηόεσ
 της έπιτυγγήσ ατς ηεγάλεσ άβχχρονεσ ηιοηηχωνικές και έπι-
 υτες " οι όποτες άναυτεροσ ποσών ποσών άναυτεροσ και στη
 όμοιη ή θρηκευτική διοηητική ποσάλησ δέν είναι αυηηη
 ομοιοσχημοσχημων, άλλά, όσ ένν ηαθηόσ, έπιφυνήετα σ'όν

Ἑβραῖος. Ἔτσι ὁ Ἑβραῖος εἶναι ὁ πρακτικός χριστιανός καὶ ὁ πρακτικός χριστιανός ξαναγίνεται Ἑβραῖος.

Ὁ χριστιανισμός ἐνίκησε τὸν ἰουδαϊσμό μόνο φαινομενικά. Ἦταν πολὺ ἐκλεπτυσμένος, πολὺ πνευματικός ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν ὁμότητα τῆς πρακτικῆς ἀνάγκης χωρὶς νὰ ἀναληφθεῖ στὰ αἰθέρια.

Ὁ χριστιανισμός εἶναι ἡ ὑψιστὴ σκέψη τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ ὁ ἰουδαϊσμός ἡ χυδαία πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ χυδαία ἐφαρμογὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐπικρατήσῃ οἰκουμενικά πρὶν ὁ χριστιανισμός σὰν τελειοποιημένη θρησκεία, ὁλοκληρώσει θεωρητικὰ τὴν ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ τὴ φύση.

Μόνο τότε μπόρεσε ὁ ἰουδαϊσμός νὰ κυριαρχήσῃ παγκόσμια καὶ νὰ κάνει τὸν ἀλλοτριωμένο ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀλλοτριωμένη φύση ἀπαλλοτριώσιμα, ἐμπορεύσιμα πράγματα, ὑποκείμενα στὴ δουλεία τῆς ἐγωιστικῆς ἀνάγκης καὶ στὴν ἀγορά.

Τὸ πωλεῖν εἶναι ἡ πράξη τῆς ἀλλοτριώσεως. [Die Veräußerung ist die Praxis der Entäußerung]. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ θρησκεία μπορεῖ νὰ ἀντικειμενοποιεῖ τὴν οὐσία του μόνο μέσα σὲ ἓνα ἀλλότριον, φανταστικό ὄν.* Τὸ ἴδιο συμβαίνει κι ὅταν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐγωιστικῆς ἀνάγκης μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ πρακτικά καὶ νὰ παράγει ἀντικείμενα μόνο ὑποτάσσοντας τὰ προϊόντα του καὶ τὴ δραστηριότητά του σὲ μιὰ ἀλλότρια ὑπόσταση καὶ δίνοντάς του τὴ σημασία μιᾶς ἀλλότριας ὑπόστασης — δηλ. τοῦ χρήματος.**

Μεταφερόμενος στὴν πράξη ὁ χριστιανικός ἐγωισμός τῆς αἰώνιας εὐτυχίας γίνεται ἀναπόφευκτα ὁ ὑλικός ἐγωισμός τοῦ Ἑβραίου ἢ οὐράνια ἀνάγκη γίνεται ἐπίγεια καὶ ὁ ὑποκειμενισμός ἐγωισμός.

* Πρὸβ. καὶ Φόουερμαχ: Ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ καθὼς καὶ τὸ ἐδῶ κείμενό του «Προσωρινές θέσεις γιὰ τὴ μεταρρύθμιση τῆς φιλοσοφίας».

** Ἐδῶ φαίνεται ἡ γραμμὴ μετάβασης ἀπὸ τὴ θρησκευτικο-φιλοσοφικὴ στὴν οἰκονομικο-φιλοσοφικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐννοιας τῆς «ἀλλοτριώσεως».

Ἀφοῦ ἡ ἀληθινὴ οὐσία τοῦ Ἑβραίου πραγματοποιήθηκε οἰκουμενικά καὶ ἐκκοσμικεύθηκε στὴν ἀστική κοινωνία, ἡ ἀστική κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ πείσει τὸν Ἑβραῖο γιὰ τὸ μὴ-πρακτικό τῆς θρησκευτικῆς του οὐσίας, πού δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴν ἰδεατὴ ἐκφραση τῆς πρακτικῆς ἀνάγκης. Γι' αὐτό, δὲν εἶναι μόνο στὴν Πεντάτευχο καὶ στὸ Ταλμούδ ἀλλὰ καὶ στὴ σημερινὴ κοινωνία πού βρίσκουμε τὴν οὐσία τοῦ σύγχρονου Ἑβραίου ὄχι μόνο σὲ μιὰν ἀφηρημένη ἀλλὰ σὲ μιὰν ἄκρως ἐμπειρικὴ μορφή, ὄχι μόνο σὰν τὸν περιορισμό τοῦ Ἑβραίου ἀλλὰ ὡς τὸν ἐβραϊκὸ περιορισμό τῆς κοινωνίας. Ὅταν ἡ κοινωνία καταφέρει νὰ καταργήσῃ τὴν ἐμπειρικὴ οὐσία τοῦ ἐβραϊσμοῦ — τὴν ἀγορά καὶ τοὺς ὄρους πού τὴ γεννᾶνε — τότε δὲν θὰ εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Ἑβραίου, γιατί ἡ συνειδησή του δὲν θὰ ἔχει πλέον ἀντικείμενο, γιατί ἡ ὑποκειμενικὴ βάση τοῦ ἐβραϊσμοῦ — ἡ πρακτικὴ ἀνάγκη — θὰ ἐξανθρωπιστεῖ, καὶ ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ καὶ αἰσθητὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν οὐσία του ὡς μέλους τοῦ ἀνθρώπινου γένους θὰ ξεπεραστεῖ.

Ἡ κοινωνικὴ χειραφέτηση τοῦ Ἑβραίου σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωση τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὸν ἐβραϊσμό.*

[Μετάφραση ΓΕΡ. ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΥ]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Br. Bauer: Ἡ ἰκανότητα τῶν σημερινῶν Ἑβραίων καὶ Χριστιανῶν νὰ γίνουν ἐλεύθεροι, Ζυρίχη, 1843.
2. Πρακτικά τῆς Βουλῆς, 26.12.1840.
3. Br. Bauer: Τὸ Ἑβραϊκὸ ζήτημα, σελ. 64.
4. Στὸ ἴδιο, σελ. 65.
5. Στὸ ἴδιο.
6. Στὸ ἴδιο, σελ. 66.
7. Στὸ ἴδιο, σελ. 71.

* Ἰπενθυμίζουμε στὸν ἀναγνώστη τὴ διπλὴ σημασία τῆς γερμανικῆς λέξης *Judentum* (ἐβραϊσμός, ἐμπόριο). (Σ.τ.Μ.).

8. 2^ο τόμ., σελ. 97.
 9. Gustave de Beaumont, *Marie ou l'esclavage aux Etats Unis*, Paris, 1835, σελ. 214.
 10. 2^ο τόμ., σελ. 225.
 11. 2^ο τόμ., σελ. 224.
 12. T. Hamilton: *Men and Manners in America*, 'Εδιμβούργο, 1833.
 13. Hegel: *Η φιλοσοφία του δικαίου*.
 14. Τόμ. 8^ο 'Εσπαixό κήρυμα, σελ. 8.
 15. 2^ο τόμ., σελ. 8-9.
 16. 2^ο τόμ., σελ. 55.
 17. 2^ο τόμ., σελ. 56.
 18. 2^ο τόμ., σελ. 108.
 19. 2^ο τόμ., σελ. 19-20.
 20. Beaumont: όπ., σελ. 213-14.
 21. Buchez και Roux: *Royaume Jeune, histoire parlementaire de la revolution Française*, τόμ. 28, σελ. 159.
 22. J. Roussseau: *Du Contrat Social*, 61α, 11.
 23. Dr. Bauer: *Η Ικαρότητα κ.λ.π.*, σελ. 71.
 24. 2^ο τόμ., σελ. 70.
 25. 2^ο τόμ., σελ. 65.
 26. 2^ο τόμ., σελ. 71.
 27. Dr. Bauer: Τόμ. 8^ο 'Εσπαixό κήρυμα, σελ. 114.
 28. Dr. Büchner: 12.
 29. G. de Beaumont, όπ., σελ. 185-6.
 30. Dr. Bauer, όπ., σελ. 114.

συνέπειά τους. Η συμμετοχή στις οικονομικές λειτουργίες αυτού του τύπου συνεπάγεται κάποια προηγούμενη ιδιοκτησία κεφαλαίου, κάποια δαπανηρή εκπαίδευση, συχνά και τὰ δύο. Αυτό σήμερα εξυρτᾶται σέ μεγάλη κλίμακα από τὴν κατοχή τοῦ κληρονομικοῦ πλούτου ἢ τουλάχιστον ἀπὸ κάποια σοβαρὴ οικονομική ἀνεση. Ένας μεγάλος ἀριθμὸς ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς περιοχῆς ἐκείνης τῆς ἐπικράτειας, πού ἦταν περισσότερο ἐξελιγμένους οικονομικά καὶ περισσότερο εὐνοημένους ἀπὸ τὴ φύση ἢ τὴν τοποθεσία τους, ἰδιαίτερα ἡ πλειοψηφία τῶν πλούσιων πόλεων, μεταπήδησαν στὸν προτεσταντισμὸ τὸ 16ο αἰῶνα καὶ οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερα εὐνοϊκές γιὰ τοὺς προτεστάντες ἀπὸ οικονομική ἀποψη. Ἀλλὰ τότε προκύπτει τὸ ἱστορικὸ ἐρώτημα: γιατί οἱ περιοχῆς μὲ τὴ μεγαλύτερη οικονομική ἐξέλιξη εἶχαν αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη ἰσχυρὴ προδιάθεση γιὰ μιὰ ἐκκλησιαστικὸν χαρακτήρα ἐπανάσταση; Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι διόλου τόσο ἀπλή, ὅσο θὰ μπορούσε νὰ φαντασθεῖ κανεὶς. Ἡ χειραφέτηση ἀπὸ τὴν οικονομικὴ παραδοσιακὴ συμπεριφορὰ ἀσφαλῶς ἐμφανίζεται σάν ἓνα στοιχεῖο πού θὰ ἰσχυροποιούσε πάρα πολὺ τὴν τάση γιὰ ἀμφισβήτηση καὶ τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης, ὅπως καὶ γιὰ ἀρνηση κάθε παραδοσιακῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ ἐδῶ πρέπει νὰ τονισθεῖ αὐτὸ πού συχνά σήμερα ξεχνιέται: ὅτι ἡ Μεταρρύθμιση δὲν εἶχε τὴν ἔννοια τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας πᾶνω στὴ ζωὴ γενικά, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἀντικατάσταση τῆς μέχρι τότε μορφῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας μὲ μιὰ ἄλλη. Καί μάλιστα τὴν ἀντικατάσταση μιᾶς ἐξαιρετικῆς ἀνεπὴς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πρακτικὰ ἀνεπαίσθητης καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις σχεδὸν μόνο τυπικῆς ἐξουσίας, μὲ μιὰ ρύθμιση τοῦ συνόλου τῆς συμπεριφορᾶς πού ἐισχωροῦσε σέ κάθε σφαῖρα τῆς ἰδιωτικῆς καὶ δημόσιας ζωῆς, πού ἦταν ἀπειρα ἐπαχθῆς καὶ ἐπιβαλλόταν αὐστηρὰ. Ἡ ἐξουσία τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας — «πού τιμωροῦσε τὸν αἱρετικὸ καὶ ὡστόσο ἦταν ἐπιεικῆς στὸν ἁμαρτωλὸν» στὸ παρελθόν ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ σήμερα — εἶναι στὴν ἐποχὴ μιᾶς ἀνεκτῆ ἀπὸ λαοὺς μὲ ἐντελῶς σύγχρονη οικονομικὴ φρασιολογία ὅπως ἦταν ἀνεκτῆ καὶ στὶς πιὸ πλούσιες καὶ οικονομικά προαδευμένες περιοχῆς τῆς γῆς στὸ τέλος τοῦ 15ου

αἰῶνα. Ἡ ἐξουσία τοῦ καλβινισμοῦ, ὅπως ἐδραιώθηκε στὸ 16ο αἰῶνα στὴ Γενεύη καὶ στὴ Σκωτία, στὴ στροφή τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα σέ μεγάλα τμήματα τῶν Κάτω Χωρῶν, τὸ 17ο αἰῶνα στὴ Νέα Ἀγγλία καὶ γιὰ ἓνα διάστημα στὴν Ἰδία τὴν Ἀγγλία, θὰ ἦταν γιὰ μᾶς ἢ πιὸ δλοκληρωτικὰ ἀφόρητη μορφή ἐκκλησιαστικοῦ ἐλέγχου τοῦ ἀτόμου πού θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει. Αὐτὸ ἀκριβῶς αἰσθάνονταν πλατιά στρώματα τῆς παλαιᾶς ἱστορικῆς ἀριστοκρατίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, στὴ Γενεύη ὅπως καὶ στὴν Ὀλλανδία καὶ στὴν Ἀγγλία. Ἐκεῖνο πού οἱ μεταρρυθμιστὲς ἐβρίσκαν τότε νὰ ἐπικρίνουν στὶς περιοχῆς ἐκείνες τῆς μεγάλης οικονομικῆς ἀνάπτυξης δὲν ἦταν ἡ πάρα πολλή, ἀλλὰ ἡ πάρα πολὺ λίγη ἐξουσία τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Πῶς συμβαίνει τώρα, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ἀκριβῶς στὶς χώρες πού ἦταν πιὸ προχωρημένες οικονομικά, οἱ ἀνερχόμενες αὐστικές» μεσαιῶνες τάξεις, ὄχι νὰ ἀνεχθοῦν αὐτὴ τὴ μέχρι τότε ἄγνωστη τυραννία τοῦ πουριτανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν υπεράσπισή της νὰ ἀναπτέξουν ἓναν ἥρωισμό (αὐτὸν τελευταῖο ἀπὸ τοὺς ἥρωισμούς μας), ὅπως λέει, ὄχι ἀδικαιολόγητα, ὁ Κερλέυλ) πού τὰ αὐστικά στρώματα, σάν τέτοια σπάνια πρὶν καὶ ποτὲ μετὰ δὲν ἔδειξαν;

Ἀλλὰ ἐπιπλέον καὶ ἰδιαίτερα: μπορεί, ὅπως εἰπώθηκε, ἡ μεγαλύτερη συμμετοχὴ τῶν προτεσταντῶν στὴν κατοχὴ κεφαλαίου καὶ στὴ διεύθυνση τῆς σύγχρονης οικονομικῆς ζωῆς νὰ κατανοηθεῖ σήμερα, μερικῶς τουλάχιστον, ὅτι οφείλεται στὸ μεγαλύτερο ὕψος πλούτου πού κληρονόμησαν, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀρισμένα ἄλλα φαινόμενα πού χωρὶς καμιά ἀμφισβολία δὲν μπορεί νὰ ἐξηγηθοῦν αἰτιακὰ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἔτσι, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνο λίγα γεγονότα: ὑπάρχει μιὰ μεγάλη διαφορά στὸ Μπάντεν, στὴ Βιουαρία καὶ στὴν Οὐγγαρία ὅσον ἀφορᾷ τὸ εἶδος τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης, πού οἱ καθολικοὶ γονεῖς, σέ ἀντίθεση μὲ τοὺς προτεστάντες, δίνουν στὰ παιδιὰ τους. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν καθολικῶν μεταξύ τῶν σπουδαστῶν καὶ τῶν τελειοφοιτῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων γενικά ὑστερεῖ σέ ἀναλογία μὲ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸν, μπορεί ἀσφαλῶς νὰ ἀποδοθεῖ γενικά στὶς κληρονομικῆς διαφορῆς πλούτου. Ἐπίσης καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ποσοστὸ μῆσι

οτους ιδιους τους καθολικούς ἀποφαιτους γηινάσιων, ἐκείων
 του προσημασκειούσων γιὰ ἐπαγγέλματα ἡστικὸν κερδοσκοπικὸν
 ἔμπορικὰ καὶ βιομηχανικὰ ἐπαγγέλματα κούως καὶ ἐκείων ποδ
 ἔμπορον, βρισκεται ποδὸν χυμνηδότρου ἀπὸ ἐκείων τῶν προτε-
 στάντων, ἐνῶ παρὰλλήλα οἱ καθολικοί προτιμοὺν τὸ εἶδος τῆς
 προσημασκειῶς ποδ παρῆχει τὸ ἀνθρωπινὸ γηινάσιον. Ἀπὸ
 ὅλα συνθέτου ἐνυ φαινομενο, σὸ ὄνοτο δὲν ἔχει ἐφαρμογὴ
 ἢ ἀρχικὴ ἐξηγησι, ἀλλὰ τὸ ὄνοτο, ἀντίθετα, ἐπιηγεθεὶ τὸ γιὰ
 τὸσο ἄλλοι καθολικοί ἀπασχολῶνται σὲ κερτυαλατικὴς ἐπι-
 χερσησις. Ἴτιο χτυπητὸ εἶναι ἀκόμη ἐνα γελονδῶς ποδ ἔχηγετ ἐν
 ἴσπει τῇ μικρότερη ἀναλογίᾳ τῶν καθολικῶν ἀνδρασα στους
 εἰδικημένους ἐργασις τῆς σὺγχρονης βιομηχανίας. Εἶναι γνω-
 στὸ ὅτι τὸ βιομηχανικὸ ἐργασίον προηηθεθετα τῆν εἰδικημε-
 νῶν τοῦ ἐργασίᾳ σ' ἐνα ηεγάλο βᾶθμῷ ἀπὸ νεοῦ ποδ παρῶν
 τῆν πρῶτη τους ἐκμειθεσι ἀπὸ τῆ χειροεργία. Ἀπὸ ὅμως
 ἰσχυρε, καὶ παλ, περὶσσοτρου γιὰ τους προτεστάντες παρὰ
 γιὰ τους καθολικὸν ἐργασις. Μετὰ ἄλλα λόγια, οἱ καθολικοί
 δέχουον ἡν ἰσχυρότερη ἰδωσι γὰ ἡεἶουον στῆν ἀρχικὴ παρᾶ-
 δοσιακὴ τους ἀπασχολησι, γῆινῶντα διηγεθετ ἀνὸν ἰσχυ-
 ροτερησ ἡκροβησις ἐν οἱ προτεστάντες προεακῶνεται
 σὲ ηεγαλῶντερο βᾶθμῷ ἀπὸ βιομηχανικὰ ἐργασίᾳ, γιὰ γὰ σπι-
 πᾶν ὡουον τῆς ἀνῶτερης βᾶθμῶς τῆς εἰδικημενης ἐργασίας
 τῆς οἰκογενειακῆς ἐστῆς, προσδιορῆσει τῆν ἐκλογὴ τοῦ ἐπαγγέλ-
 ματος καὶ τῆν πῶν ἐπαγγέλματικὴ ἰορᾶ.

ἔπιδοσι σὲ ἀνὰ τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων. Ἰὰ πῶ
 ἰκανὰ ἡεἶλη τους ζῆτερον γὰ ἰκονομοίησων τῆν ἐπιδοσι τῆς
 κοινωικῆς ἀνῶντισις σὸ πῆσιο ἀπὸ, ἐπειδὴ ἔχουον ἀπο-
 κλειθεθεὶ ἀπὸ κᾶθε πολτικὸ-διοικητικὴ ἐβκασιᾳ ἀνδρείσις.
 Κᾶρι τέτοιο προφασῶς ἔγνε ἡε τους Πολιτοῦς στῆ ἰωσι
 καὶ στῆν ἀνατολικὴ Πρωσια, οἱ ὄνοτοι χυμνησὶ ἀμψιβολία εἰ-
 φάσιου ἐκεῖ πῶ γρηγορη οἰκονομικὴ πῶδο ἀπὸ ὅτι στῆ ἰα-
 λικία ποδ τῆν ἐξουοισίαν. Καὶ σὲ προγελετοτερες ἐποχῆς ἔγνε
 κᾶρι ἀνάλογο ἡε τους Ὀυγενοτους στῆ ἰαλία τοῦ Λουδοβί-
 κου ἰου, τους ἀντικονομωπιστικὴς καὶ τους κουακτροῦς στῆν
 ἰαλία ἢ ὅπως σπιβᾶναι, τῆλοῦ, καὶ ἡε τους ἔβπῆσιον ἐδῶ καὶ
 ὄσο χιλιάδες χῶδναι. Ὅμως οἱ καθολικοί στῆ ἰερμανία δὲν
 ἔδειξάν κᾶριᾳ τέτοια ἀδιδασεισῆ ἀπὸεἶρη ἀνδρείη ἀν ὡνῆσι τῆς
 ὄσις τους. Ζετὸ παρῆδῶν, ἀντίθετα ἡε τους προτεστάντες,
 δὲν παρῶνται κᾶριᾳ ἐχῶπιστῆ *οἰκονομικὴ ἀνὰ τῶν* ἰστῆν
 ἐποχῆ ποδ καταδιδῶνται ἢ ἡταν ἀνάως ἀεκτοῖ, ὄτε καὶ στῆν
 Ὀλλανδία ἢ στῆν ἰαλία. Ἰωως εἶναι γελονδῶς, ὅτι οἱ προ-
 τεστάντες (ἰδιῶτερᾳ ὀρισῶντες κᾶτεῦδῶντες τους ποδ ὅν ἡς
 ἀπασχολησων εἰδικὰ ὄσα ἐπῶντα), τῶσο σᾶν κᾶριᾳ
 ἡσῶ καὶ σᾶν κᾶριᾳ ἰσχυροῦντα σπῆνται, τῶσο σᾶν ἰσχυροῦν
 ὄσο καὶ σᾶν ἡεοψησιᾳ, ἐδειξάν ἡν εἰδικὴ ἰδωσι γὰ ἀνῶνῶσων
 οἰκονομικὸν πασιοναλασιῶ καὶ δὲν ἡπορετ γὰ διᾶπισθεθεὶ κᾶρι
 ἀνάλογο στους καθολικὸν, εἶτε στῆ ἡν εἶτε στῆν ἀλλῆ κᾶρι-
 σῆσι. Ὁ λόγος γῶνδ τῆς διαφορᾳς ἀπὸ τῆς πῶναι γὰ ἀνε-
 ζῆτηθετ σὸ ἡῶνιο σπιῶν ἰσχυροῦν τῆς ὀρηκῶντικῆς τους
 πῶσις καὶ ὅτι οἱ σῆς παρῶντες ἐχῶτερες ἰσορικοπολτικὴς
 τους κᾶριᾳσις.

Ἐργῶ ἡας ὅν εἶναι γὰ ἐξείσῶσιε τὰ ὀρηκῶντα ἀπὸ, γιὰ
 γὰ ὄσις ἰδιοῦσι τῆς ἰστῆς, οἱ ὄνοτες ἐπιδοσι
 πῶς τῆς κᾶτεῦδῶντες ποδ περὶ τῶν καὶ ἀκόμη ἡεδικῶς
 ἐπιδοσῶν. Ὁδ ἡποδοσε κᾶνῶς ἡε ἐπιδοσι καὶ
 ἡε ὀρισῶντες σὺγχρονοῦς ἀνῶνῶντες γὰ ὄνο πῶνῶν
 ἡε ἐκφῶσῆσι τῆ διαφορᾳ, ἄεγῶντας ὅτι ἡ ἀποξῶνσι ἀπὸ
 τῶν ἰσχυροῦν τοῦ κᾶριᾳσις, ὁ ἀκῶντικὸς ἰσχυροῦν τοῦ
 ἡεοψῆσι ἀνῶνῶν τοῦ πῶνῶν γὰ ἰεπῆσι τῶν ὄνοτων

162

σέ μιὰ μεγαλύτερη ἀδιαφορία ἀπέναντι στὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Μιὰ τέτοια ἐξήγηση ἀνταποκρίνεται πραγματικά στὰ σημερινὰ συνήθη λαϊκά σχήματα μέ τά ὁποία κρίνονται καί τά δύο θρησκευτάματα. Ἀπό τήν προτεσταντική πλευρά χρησιμοποιεῖται σάν μιὰ βύση κριτικῆς ἐκείνων τῶν (πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν) ἀσκητικῶν ἰδεωδῶν τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν καθολικῶν, ἐνῶ οἱ καθολικοὶ ἀπαντοῦν μέ τήν κατηγορία, ὅτι «ἡ ἐκλαϊκευση τῶν ἰδεωδῶν ἀπό τόν προτεσταντισμό θά μᾶς ὀδηγήσει στόν ὕλισμό». Ἐνας σύγχρονος συγγραφεύς προσπάθησε νά διατυπώσει τή διαφορά στή στάση τῶν δύο θρησκευμάτων ἀπέναντι στήν οἰκονομική ζωή μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: «Ὁ καθολικός εἶναι πιό ἡρεμῶς, μέ λιγότερα κίνητρα ἀπόκτησης, προτιμᾷ μιὰ ζωή μέ τήν πιό μεγάλη δυνατή ἀσφάλεια, ἔστω καί μέ ἕνα μικρότερο εἰσόδημα, ἀπό μιὰ ζωή γεμάτη κινδύνους καί ἀνησυχίες, ἀκόμα καί ὅταν ἔχει τήν πιθανότητα ἀπόκτησης τιμῆς καί πλούτου. Ἡ πυρομμία λέει στά ἀστεῖα: "Ἡ νά τρῶς καλᾶ ἢ νά κοιμᾶσαι ἡσυχᾶ"¹⁴. Στήν προκειμένη περίπτωση ὁ προτεσταντής προτιμᾷ νά τρῶει καλᾶ, ἐνῶ ὁ καθολικός νά κοιμᾶται ἡσυχᾶ. Πραγματικά ἡ ἐπιθυμία αὐτή «νά τρῶς καλᾶ» ἐρμηνεύει, τουλάχιστον ἐν μέρει καί ὁπωσδήποτε ὄχι σέ ὀλόκληρη τήν κλίμακα, τά ἐλατήρια πολλῶν ἀπό ἐκκλησιαστική ἀποψη ἀμέτοχων προτεσταντῶν στή *Γερμανία σήμερα*. Τά πράγματα ὅμως ἦταν πάρα πολύ διαφορετικά σέ παρελθόν: οἱ Ἄγγλοι, οἱ Ὀλλανδοί, οἱ Ἀμερικανοὶ πουργιτινοὶ εἶναι γνωστό ὅτι χαρακτηρίζονταν ἀπό τό ἀκριβῶς ἀντίθετο τῆς «ἐγκόσμιας χαρῆς», ἕνα γεγονός πού, ὅπως θά δοῦμε, εἶναι πραγματικά πάρα πολύ σπουδαῖο γιά τήν ἐρευνά μας αὐτή. Καί αὐτός ὁ γαλλικός προτεσταντισμός διατήρησε γιά πολύ καί διατηρεῖ ὡς ἕνα βαθμό μέχρι σήμερα τό χαρακτήρα ἀκάτω ἀπό τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ», πού ἦταν τό σύμβολο τῶν καλβινιστικῶν ἐκκλησιῶν παντοῦ, ἀπό τήν ἐποχή τῶν θρησκευτικῶν ἀγώνων. Παρόλα αὐτά ἡ ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο ὑπῆρξαν οἱ Γάλλοι προτεσταντές — ὅπως εἶναι γνωστό — ἀπό τοὺς πιό σπουδαίους φορεῖς τῆς βιομηχανικῆς καί καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης τῆς Γαλλίας στήν περιορισμένη κλίμακα πού τοὺς ἐπέτρεψαν οἱ διωγμοὶ τους; Εἶναι ἕνα ἐρώτημα πού πρέπει νά ἀπαντηθεῖ.

Ἄν μπορούμε αὐτή τή σοβαρότητα καί τό ἰσχυρό προβάδισμα τῶν θρησκευτικῶν συμπερὸντων σέ ὀλόκληρη τή συμπεριφορά τῆς ζωῆς νά ὀνομάσουμε «ἀποξένωση ἀπό τόν κόσμο», τότε οἱ Γάλλοι καλβινιστές ἦταν καί ἀκόμη εἶναι τουλάχιστον τόσο ξένοι ἀπό τόν κόσμο, ὅσο π.χ. οἱ *Βορειογερμανοὶ καθολικοί*, πού ὁ καθολικισμός τους ἀναμφίβολα εἶναι μιὰ τόσο βαθιά ριζωμένη συναισθηματική ὑπόθεση, ὅσο σέ κανέναν ἄλλο λαό τῆς γῆς. Καί οἱ δύο ἐμφανίζουν τίς ἴδιες διαφορές σέ σχέση μέ τά θρησκευτικά δόγματα πού ἐπικράτοῦν στίς χῶρες τους. Οἱ καθολικοὶ τῆς Γαλλίας τῶν κατώτερων στρωμάτων δείχνουν μιὰ ἐντονότατη κατάφυση στίς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, ἐνῶ οἱ καθολικοὶ τῶν ἀνώτερων στρωμάτων τῆς Γαλλίας εἶναι ἐχθρικοὶ πρὸς τή θρησκεία. Παρόμοια οἱ προτεσταντές τῆς Γερμανίας τῶν ἀνώτερων στρωμάτων ἀπορροφῶνται σήμερα σέ κοσμικὲς οἰκονομικὲς δραστηριότητες καί εἶναι τώρα πολὺ ἀδιάφοροι γιά τή θρησκεία¹⁵. Τίποτα δὲν δείχνει τόσο καθαρά ὅσο ὁ παραλληλισμός αὐτός ὅτι, μέ τόσο ἀόριστες πυροστάσεις, ὅπως ἡ (δῆθεν) «ἀποξένωση ἀπό τόν κόσμο» τοῦ καθολικισμοῦ καί ἡ (δῆθεν) ὕλιστική «κατάφυση στίς ἀπολαύσεις» τοῦ προτεσταντισμοῦ καί ἄλλα παρόμοια, δὲν μπορεῖ κανεὶς νά προχωρήσει. Τέτοιες γενικεύσεις δὲν ἀνταποκρίνονται — μερικῶς τουλάχιστον — στὰ σημερινὰ δεδομένα καί ὁπωσδήποτε ὄχι σέ κείνα τοῦ παρελθόντος. Ἄν ὅμως κανεὶς ἐπιμένει, τότε πέρα ἀπό ὅσα ἤδη παρατηρήθηκαν μπορούμε νά προσθέσουμε ὅτι ἡ ὑποτιθέμενη ἀντίθεση ἀνάμεσα σέ μιὰ στάση ἀπομάκρυνσης ἀπό τόν κόσμο, τόν ἀσκητισμό καί τήν ἐκκλησιαστική εὐσέβεια ἀπό τό ἕνα μέρος, καί τή συμμετοχή στήν καπιταλιστικὴ κερδοσκοπία ἀπό τό ἄλλο, ἐμφανίζουν μιὰ ἐσωτερικὴ συγγένεια.

Πραγματικά εἶναι ἀξιοσημείωτο — γιά νά ἀρχίσουμε μέ μερικά ἐντελῶς ἐξωτερικά στοιχεῖα — τό πόσο μεγάλος ὑπῆρξε ὁ ἀριθμὸς τῶν πιό διακεκριμένων πνευματικῶν ἐκπροσώπων τῆς χριστιανικῆς εὐσέβειας, οἱ ὅποιοι ξεπήδησαν ἀπό τοὺς ἐμπορικοὺς κύκλους. Εἰδικότερα ἕνας καταπληκτικὰ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν πιό σοβαρῶν ὁπαδῶν τοῦ πιετισμοῦ ἔχει αὐτή τήν καταγωγή. Τό γεγονός αὐτό θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ σάν ἕνα εἶδος ἀντίδρασης ἐναντίον τοῦ «μαρμιωνισμοῦ» τῶν

συνδεμένη με τὸ Διαφωτισμό. Ὁ παλαιὸς προτεσταντισμὸς τοῦ Λουθήρου, τοῦ Καλβίνου, τοῦ Κνὸξ, τοῦ Νοῦι, εἶχε ἐλάχιστα νὰ κάνει μετὰ αὐτὸ πού σήμερα ὀνομάζουμε «πρόοδο». Σὲ ὀλόκληρες πλευρὲς τῆς σύγχρονης ζωῆς, πρὸς τίς ὁποῖες ἀκόμη καὶ ἐξτρεμιστὲς δογματικοὶ δὲ θά σκέφτονταν νὰ στραφοῦν σήμερα, ἦταν ἄμεσα ἐχθρικός. Ἄν ὑπῆρξε ὁποιαδήποτε βαθύτερη σχέση μεταξύ ὀρισμένων ἐκδηλώσεων τοῦ παλαιοῦ προτεσταντικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σύγχρονου καπιταλιστικοῦ πολιτισμοῦ πρέπει, μᾶς ἀρέσει δὲ μᾶς ἀρέσει, νὰ τὴν ἀναζητήσουμε ὄχι στὸν (ὑποτιθέμενο) περισσότερο ἢ λιγότερο ματεριαλιστικὸ ἢ τουλάχιστον ἀντιασκητικὸ «ἐγκόσμιο ἡδονισμό», ἀλλὰ στὰ καθαρά θρησκευτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς. Ὁ Μοντεσκέ γράφει («Esprit des Loïs» XX, κεφ. 7) γιὰ τοὺς Ἄγγλους ὅτι ὑπερέχουν περισσότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς τοῦ κόσμου σὲ τρία σπουδαῖα πράγματα: στὴν εὐσέβεια, στὸ ἐμπόριο καὶ στὴν ἐλευθερία. Δὲν εἶναι δυνατό ἢ ὑπεροχὴ τοὺς στὴν καπιταλιστικὴ κερδοσκοπία — καὶ ἡ καταλληλότητά τους γιὰ τοὺς ἐλεύθερους πολιτικούς θεσμοὺς, πού ἀνήκει σὲ ἄλλη σχέση — νὰ συνδέεται κατὰ κάποιον τρόπο μετὰ τὸ ἀπώγειο αὐτῆς τῆς εὐσέβειας πού τοὺς ἀναγνωρίζει ὁ Μοντεσκέ;

Ἐνα ὀλόκληρο πλῆθος δυνατῶν συσχετισμῶν προβάλλει, πού τὸ διαισθανόμαστε ὁλόα, ὅταν θέσαμε τὸ ἐρώτημα μετὰ αὐτὸ τὸν τρόπο. Τὸ καθῆκον μας τώρα θά εἶναι, αὐτὸ πού ἀόριστα αἰσθανόμαστε νὰ τὸ διατυπώσουμε μετὰ τὴ μεγαλύτερη σαφήνεια, ἐξετάζοντας τὴν ἀνεξάντλητη ποικιλία πού βρίσκεται σὲ κάθε ἱστορικὸ φαινόμενο. Ἀλλὰ, γιὰ νὰ γίνει αὐτὸ, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τίς ἀόριστες καὶ γενικὲς παραστάσεις, μετὰ τίς ὁποῖες ἐργασθήκαμε ὡς ἐδῶ, καὶ νὰ συγκεκριμενοποιήσουμε τὸ ἐρώτημα στὴ βάση τῆς ἰδιωτυπίας του καὶ στὸ βαθμὸ πού ἐπιτρέπει ἢ ἀνεξάντλητη ποικιλομορφία κάθε ἱστορικοῦ φαινομένου.

Γιὰ νὰ προχωρήσουμε πρὸς τὰ ἐκεῖ, εἶναι ἀναγκαῖες μερικὲς παρατηρήσεις, πρῶτο γιὰ τὴν ἰδιορρυθμία τῶν φαινομένων πού τὴν ἱστορικὴ τους ἐξήγηση ἀναζητᾶμε. Ἐπειτα γιὰ τὸ νόημα πού μιὰ τέτοια ἐξήγηση μπορεῖ νὰ ἔχει στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἔρευνας.

Τὸ «πνεῦμα» τοῦ καπιταλισμοῦ

Στὸν τίτλο αὐτῆς τῆς μελέτης χρησιμοποιεῖται ἡ κάπως παρακινδυνευμένη φράση: τὸ «πνεῦμα» τοῦ καπιταλισμοῦ. Τί πρέπει νὰ καταλάβουμε μετὰ αὐτή; Ἡ προσπάθειά νὰ δώσουμε κάτι σὰν «ὄρισμό» παρουσιάζει μερικὲς δυσκολίες, πού εἶναι συμφυεῖς μετὰ τὸ σκοπὸ τῆς ἔρευνας. Ἢδη ὁ «ὄρος» δημιουργεῖ προβλήματα.

Ἄν γενικά μπορεῖ νὰ ἐντοπισθεῖ ἓνα κάποιο ἀντικείμενο, γιὰ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὁ ὄρος μετὰ κάποια σημασία, αὐτὸ μπορεῖ μόνο νὰ εἶναι μιὰ «ιστορικὴ ἀτομικότητα», δηλαδή ἓνα σύμπλεγμα σχέσεων στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, πού συναιροῦμε ἐννοιολογικά σ' ἓνα ὄλο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πολιτιστικῆς σημασίας τους.

Ἀλλὰ μιὰ τέτοια ἱστορικὴ ἔννοια, ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενό της ἀναφέρεται σ' ἓνα φαινόμενο σημαντικὸ στὴν ἀτομικὴ ἰδιομορφία του, δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ σύμφωνα μετὰ τὸ σχῆμα: «genus proximum, differentia specifica», ἀλλὰ πρέπει βαθμιαῖα νὰ ἐπιχειρηθεῖ μιὰ σύνθεση τῶν συστατικῶν τῆς μερῶν πού παίρνουμε ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἢ ὀριστικὴ ἐννοιολογικὴ σύλληψη συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖται στὴν ἀρχὴ τῆς ἔρευνας, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔρθει στὸ τέλος: μετὰ ἄλλα λόγια, ὀφείλουμε νὰ δειξοῦμε στὴν πορεία τῆς ἔρευνας, σὰν τὸ πῶς σπουδαῖο τῆς ἀποτελέσματος, μιὰ ὀριστικὴ ἐννοιολογικὴ διατύπωση αὐτοῦ πού ἐδῶ ἀποκαλοῦμε «πνεῦμα» τοῦ καπιταλισμοῦ — δηλαδή τὴν πῶς κατάλληλη γιὰ τὴν ἀποψη τοῦ ἐρευνητικοῦ μας ἀντικειμένου. Οἱ πλευρὲς αὐτῆς τοῦ θέματος (γιὰ τίς ὁποῖες θά μιλήσουμε ἀργότερα), δὲν εἶναι βέβαια οἱ μόνες δυνατὲς ἀπόψεις τῶν ἱστορικῶν φαινομένων πού ἐξετάζουμε. Ἄλλοι τρόποι περιτύπωσης θά ἀποκάλυπταν ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ

κάθε Ιστορικό φαινόμενο, αλλά χαρακτηριστικά πάν «οριω-
 όμη, Το σμπιράσμα είναι ότι δεν είναι δίολον άναγκάτο να
 νοείται «πνεθία» τού καμνισαίσιου ήνω από τού έπις θεο-
 ποθία πάν οβσιώδες ήν τού σκοπού της άναλάσης ήης. Η προ-
 βλήτικη άπτή είναι θετική ή τή φέση «του σήηιστισιου»
 τών Ιστορικών ένοιών», που ήν όριστικους ήθεόόλογοιους
 σκοπούς βροήαυε να συλλαψηθεί ή Ιστορική πρυσπιστικότην
 όχι ή άψηήεις ένοιες γένους, αλλά στη βίαση τών συκκερι-
 ήτων γενετικών συχέρσιων, που έχουν ήντα και άναπόκεκτα
 ένω είδικά άτομικά χαρακτηρισία.

Έτσι, άν προσπαθήσομε να προσδιορίσομε τού άντικειμε-
 νο, που έπιχερισθήκε τήν άνάλαση και τήν Ιστορική του έήηη-
 σή, δεν ήμπορεί να τού έπιχερισσομε ή τή ήορη ή ένος ένωιο-
 λογοικού όρισμού, αλλά τούάχιστον στη άρη ήνοιο ή ή ήν
 προσωρήν ή περιγραφή από τού ένωοθίε «πνεθία» τού
 καίει ή σχέδον κάσασική καθύροτητα και σολύχρονα έχει τού
 πάροεκτη ήν ότι είναι άναλάγηνη από κάθε άπείση σχέση
 ή τή όρισκευτικότην κι έτσι είναι — από τήν άπρω ή ήης —
 «άπόροπύοτες» :

«Νά θυήασαι ότι ό χρονος είναι χροήια. Όμοιος κάθε ήρα
 κερδίζει από τήν έργασία του δεκτα σάλια και πηγύλα περ-
 ιατο ή ήένει έθρός από δωμάτιό του τή ήισή ήέρη, ήόλογοι
 ζόδοι ήόνο έξή ήένει γία τή διασκέδαση του ή τήν εαίρεα ήν
 του, ό έπρεπε να ή ή λογισθία ή ή άπτή τή δαπάνη. σήν
 πρυσπιστικότην έχει ζόδοει ή ήάλλον περδίζει ήένει σάλια.
 «Νά θυήασαι ότι ή πείραση είναι χροήια. Άν ένας άψηεί
 σρά χέρια ήου τού χροήια του, ήερά από τού εήιου βροχόρο-
 ήένος να τού έπιστρέψω, ήου χροήια τού έπρωπος καλή
 και ήερά ήν ήστορη και κάνα καλή χροήια τής

«Νά θυήασαι ότι τού χροήια έχει άναρπρωγική και κωπρο-
 φόρα φέση. Το χροήια ήμπορεί να παύσει χροήια και τή γενη-
 ήια τού ήποροβν να παύσουν περσιόδοτερα κ.ο.κ. Ηένει σε-
 ήια ήερά τών έήρη γίνονται έή, έπειτα έπτά και τρείς με-
 νες κ.ο.κ. ήέπει που γίνονται έκατό λίρες. Όσο περσιόδοτερο
 χροήια διαβέσεις άρηικά, τόσο περσιόδοτερο είναι τού άποτε-
 λέσγια ήερά από κάθε κώκα, έτσι που τή κέρδη άνέβηλουν όλο
 και πιο γρήγορα. Όμοιος σκοτωεί ήν γουροβν, έξουαήση
 όνα τή γενηήια τής ήέχρη τού χροήιατό. Όμοιος σκοτωεί
 ήένει σάλια καταστρέφει (ή) όνα όσα άν ήποροβν να εήη
 όμοι ή σωατή χροήιασισισή τους : όάόκα ήος κοόος Αι-
 πες στερήεις.

«Νά θυήασαι ότι — κατά τού ήητό — ό καός πηήιστης είναι ό
 κήιος τού παροφάου ένος άάλο». Όμοιος είναι γωοτός
 ότι παήρωει άκριβώς από χρονο που βροσέθηκε, ήμπορεί
 όμοιόηποτε στήη ή άσκησεί όλο τού χροήια τού ό φέλο
 τού ήποροβν να άποταήεόου.»

«Άπό έχει καιά φέρα ήερά ή χροήιασισισή. Ηεράάληα
 ή τή φέλοπονα και τή άϊόρηα, δε σντράει τήοτα περσιό-
 τέρο γία τή άπρω ένος νεο άύρωπου, από τήν άκρίβια και
 διακρίσσην σε όάες τού τίς βροθέσεις. Έπτό ήν ή κρυσία
 ποτε δαυεόηένο χροήια ήν ώρα άπρότερα από τού χρονο που
 βροσέθηέκατε, γία να ήν ή άγναέκτηση κάσει γία ήντα
 τού πορτοφάου τού φέλου σας.

«Οι πιο άσηήιας πρήςεις που έπιδροβν στην πείρη έδος
 άύρωπου ήρπει να προεέχουται. Ό ήχος τού σφύροδ σου
 σής ήένει τού ήρω ή σής όκτώ τού βράδου, που τών άκοβεί ό
 δαυεότης σου, τών καθήσοχάσει γία έξή ήήεις παρπαύω-
 άάα άν σε δετ ό ένω ήν ήν ή άκοβεί τή φωνή σου σε
 ήν τή τήβερη, όταν άν έπρεπε να είσαι στη δούαεί, στήλναι
 γία τή χροήια τού τήν έπώηεν ήέρη. Ηίηαι τή χροήια τού
 ήν τή έξεις άκόμη σνκεντρώνεται γία να τή έπιστρέψεις.
 «Η έργυσισισή σου δελχέει ότι θυήασαι από τού όφελ-
 έεις. σε παόουαίσει προεεκτηκό, σάν ένω τήν άπρω, και
 από τού άναγνασισισή τήν ήστορη σου.

«Νά προεέχεις όνα όσα έχεις και σνψήσων ήε από να έεις

Τό λάθος στό όποίο πέφτουν πολλοί άνθρωποι πού έχουν πίστη στήν άγορά είναι ότι ξεχνάνε αὐτόν τόν κανόνα. Για νά τό αποφύγεις, κράτησε έναν άκριβή λογιριασμό γιά τά έξοδα καί τά έσοδά σου. Άν κάνεις τόν κόπο νά προσέξεις μιá φορά τίς λεπτομέρειες, θά έχεις τό ακόλουθο καλό αποτέλεσμα: θά άποκαλύψεις πόσο κυταπληκτικά μικρές, άσήμαντες δαπάνες συγκεντρώνουν μεγάλα ποσά καί θά διαπιστώσεις αὐτό πού μπορούσε νά είχε έξοικονομηθεῖ καί μπορεί νά έξοικονομηθεῖ στό μέλλον...

»Γιά 6 λίρες τό χρόνο μπορεί νά έχεις τή χρήση 100 λιρών, υπό τήν προϋπόθεση ότι είσαι άνθρωπος γνωστής εύφυΐας καί τιμότητας. Όποιος ξοδεύει τό παραμικρό ποσό άνώφελα, ξοδεύει τό χρόνο άνώφελα 6 λίρες, πού είναι ή τιμή γιά τή χρήση 100 λιρών. Όποιος σπαταλάει τήν άξια καί τοῦ πιό μικροῦ ποσοῦ γιά ένα τμήμα τῆς μέρας του (καί τοῦτο μπορεί νά είναι μόνο δυό λεπτά τῆς ώρας), άν ύπολογίσουμε τή μιá μέρα μέ τήν άλλη, σπαταλάει τό προνόμιο νά χρησιμοποιήσει 100 λίρες τό χρόνο. Όποιος άνώφελα χάνει χρόνο άξιας πέντε σελινιών, χάνει πέντε σελίνια καί θά μπορούσε έξίσου καλά νά πετάξει στή θάλασσα πέντε σελίνια. Όποιος χάνει πέντε σελίνια, δέ χάνει μόνο τό ποσό αὐτό, αλλά καί κάθε πλεονέκτημα πού θά μπορούσε νά έχει μέ τήν χρησιμοποίησή τους σέ ἐπιχειρήση — δεδομένου ότι μέχρις ότου ένας νέος άνθρωπος γίνεται γέρος, θά μπορούσε ξεκινώντας από αὐτά τά σελίνια νά συγκέντρωνε ένα τεράστιο ποσό χρήματος».

Ὁ Benjamin Franklin²⁴ είναι εκείνος πού μᾶς κάνει αὐτό τό κήρυγμα — καί αὐτά είναι πού ὁ Ferdinand Kürnberger σατιρίζει στήν έξυπνη καί κικεντρεχή «εἰκόνα τοῦ άμερικανικοῦ πολιτισμοῦ»²⁵ σάν τήν ύποτιθέμενη δημολογία πίστης τῶν γιάγκηδων. Ὅτι τό «πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ» είναι πού μιλάει ἐδῶ μέ χαρακτηριστικό τρόπο κανένας δέν μπορεί νά άμφισβητήσει· παρόλο πού θά ήταν λαθεμένο, θέλουμε νά ισχυρισθοῦμε ότι καθεῖ πού θά μπορούσε νά νοηθεῖ ὡς τό «πνεῦμα» αὐτό, περιέχεται σ' αὐτό τό κήρυγμα. Ἄς σταματήσουμε λίγο ὅμως στή θέση αὐτή, πού τήν άνθρωποσοφία τῆς ὁ Kürnberger συνο-

ψίζει ὡς ἐξῆς: «Βγάξουν από κτήνη ζύγγο καί από ανθρώπους χρήματα». Ἡ ἰδιόρρυθμία σ' αὐτή τή «φιλοσοφία τῆς φιλαργυρίας» φαίνεται νά είναι τό ἰδεῶδες τοῦ έντιμου ανθρώπου τῆς άναγνωρισμένης πίστης καί προπάντων ή ἰδέα τῆς ύποχρέωσης τοῦ αὐτοῦ νά αὐξάνει τό κεφάλαιό του, πού άναγνωρίζεται σάν αὐτοσκοπός. Πραγματικά αὐτό πού κηρύσσεται ἐδῶ δέν είναι ἀπλῶς μιá ἀπλή τεχνική τῆς ζωῆς, αλλά μιá ἰδιόρρυθμη «ἠθική», πού ή παράβασή τῆς ἐξετάζεται ὄχι σάν άνοησία, αλλά σάν ένα είδος παράλειψης καθήκοντος: αὐτό είναι ή οὐσία τοῦ ζητήματος. Δέν είναι μόνο «ἐπιχειρηματική πανουργία» — κάτι τέτοιο άπαντιέται αρκετά συχνά —, είναι ένα ἦθος πού ἐξωτερικεύεται, καί αὐτή ή ἰδιότητα μᾶς ενδιαφέρει.

Ὅταν ὁ Jacob Fugger, μιλώντας σ' ένα συνεταῖρο, πού είχε άποσυρθεῖ καί πού ἤθελε νά τόν πείσει νά κάνει τό ἴδιο γιατί είχε άποκτήσει αρκετά χρήματα καί ἔπρεπε νά αφήσει καί τοῦς άλλους νά κερδίσουν, τό άπέρριψε σάν «λιγοψυχία» καί άπάντησε ότι: «αὐτός ὁ ἴδιος (ὁ Fugger) θά είχε μιá ἄλλη σημασία. Άν ἤθελε νά κερδίσει ὅσα μπορούσε»²⁶. Τό πνεῦμα αὐτῆς τῆς πρότασης είναι ὀλοφάνερο ότι διαφέρει από εκείνο τοῦ Franklin: αὐτό πού στήν πρώτη περίπτωση ἦταν μιá ἐκφραση ἐμπορικῆς τόλμης καί μιá προσωπική κατεῦθυνση, οὐδέτερη ἠθικά²⁷, στή δεύτερη παίρνει τό χαρακτήρα ενός ἠθικά χρωματισμένου αξιωματικοῦ ρυθμιστικοῦ μᾶς στάσης ζωῆς. Ἡ έννοια «πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ» χρησιμοποιεῖται²⁸ ἐδῶ μέ αὐτό τό εἰδικό νόημα. Φυσικά τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ. Γιατί τό ότι ἐδῶ ἐξετάζουμε μόνο τό δυτικο-ευρωπαϊκό καί τόν άμερικανικό καπιταλισμό, είναι φανερό, από τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τοποθετεῖται τό πρόβλημα. Ὁ καπιταλισμός ὑπῆρχε στήν Κίνα, στίς Ἰνδίες, στή Βαβυλώνα, στήν Ἀρχαιότητα καί στό Μεσαίωνα. Ἄλλά σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις, ὅπως θά δῶμε, ἔλειπε αὐτό τό ἰδιαίτερο ἦθος.

Τώρα, βέβαια, ὅλες οἱ ἠθικές παρατηρήσεις τοῦ Franklin προσανατολίζονται ὠφελιμιστικά. Ἡ τιμότητα είναι χρήσιμη, γιατί εξασφαλίζει πίστη· ή άκρίβεια, ή φιλοπονία, ή λιτότητα τό ἴδιο, καί γ' αὐτό είναι ἀρετές. Ἀπό αὐτό θά προέκυπτε ότι ἐφόσον καί ή προσποίηση τῆς τιμότητας ἐξυπηρετεῖ τόν

σάν αμετάβλητη τάξη πραγμάτων, στην οποία πρέπει να ζήσει. Μιά τάξη που εξαναγκάζει το άτομο, εφόσον εντύσσεται στις σχέσεις της αγοράς, να συμμορφωθεί με τους κανόνες της καπιταλιστικής συμπεριφοράς. Ο βιομήχανος, που μακροχρόνια ενεργεί εναντίον αυτών των κανόνων, αναπόφευκτα θα εξαφανιστεί οικονομικά, όπως ο εργάτης που θέλει ή δεν μπορεί να προσαρμοσθεί σ' αυτούς θα πεταχθεί άνεργος στο δρόμο.

Έτσι ο σημερινός καπιταλισμός, που έφτασε να κυριαρχεί στην οικονομική ζωή, εκπαιδεύει και διαλέγει τα υποκείμενα της οικονομίας — εργοδότες και εργάτες — που τά έχει ανάγκη. Έδώ όμως μπορεί να δει κανένας εύκολα τα όρια της έννοιας της «επιλογής» σαν μέσο εξήγησης των ιστορικών φαινομένων. Για να προσαρμοσθεί ένας τρόπος ζωής στις ιδιότητες εκείνες του καπιταλισμού, που θα μπορούσε να διαλέξει, δηλαδή θα μπορούσε να φτάσει να κυριαρχεί άλλους, έπρεπε από κάπου να προκύψει, όχι βέβαια από τα επιμέρους άτομα, αλλά σαν μιá κοσμοθερία, της οποίας φορείς είναι ανθρώπινα σύνολα. Η γέννηση αυτή είναι κάτι, που πραγματικά έχει ανάγκη από εξήγηση. Σχετικά με την αντίληψη ενός άφελους ιστορικού υλισμού, ότι τέτοιες «ιδέες» παρουσιάζονται σαν «άντανάκλιση» ή σαν «υπερικοδομήμα» οικονομικών καταστάσεων, θα μιλήσω πιο κάτω λεπτομερέστερα. Έδώ αρκεί για το σκοπό μας να προσέξουμε το γεγονός ότι οπωσδήποτε, χωρίς άμφισβηλία, στη γενέτειρα χώρα του Benjamin Franklin (Μασαχουσέτη), το «πνεύμα του καπιταλισμού» (με την έννοια που του προσδώσαμε) υπήρχε πριν την «καπιταλιστική ανάπτυξη». (Διατυπώνονται κατηγορίες για τον τρόπο με τον οποίο επιδιώκεται μιá άχαλινωτη κερδοσκοπία στη Νέα Αγγλία — σέ αντίθεση με άλλες περιοχές της Αμερικής — πριν από το 1632). Έπειτα είναι άναμφισβητο, ότι ο καπιταλισμός έμεινε άνισα ανεξέλικτος σέ μερικές από τις γειτονικές άποικίες, τις κατοπινές νότιες πολιτείες των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, παρά το γεγονός ότι οι τελευταίες αυτές ιδρύθηκαν από μεγάλους καπιταλιστές για επιχειρηματικούς σκοπούς, ενώ οι άποικίες της Νέας Αγγλίας ιδρύθηκαν από Ιεροκήρυκες και Θεολόγους με τη βοήθεια μικροεμπόρων, χειροτεχνών και μικροκτηματιών, για

θησκευτικούς λόγους. Στην περίπτωση αυτή ή αίτιακή σχέση είναι άσφαλώς αντίστροφη εκείνης που υποστηρίζει ή «υλιστική» άποψη. Αλλά ή καταγωγή και ή ιστορία τέτοιων ιδεών είναι πολύ περισσότερο περίπλοκη, από όσο παραδέχονται οι θεωρητικοί του «υπερικοδομήματος». Το πνεύμα του καπιταλισμού, με την έννοια που χρησιμοποιήσαμε τον όρο αυτό, είχε να κάνει δύσκολο άγώνα για να επιβληθεί σέ έναν κόσμο έχθρικών δυνάμεων. Μιά πνευματική στάση, όπως αυτή που διατυπώθηκε στα έδάφια που πήραμε από το Benjamin Franklin και που προκάλεσαν την επιδοκιμασία ενός όλόκληρου λαού, θα αναθεματίζονταν στους αρχαίους χρόνους και στο Μεσαίωνα³³ σαν το ταπεινότερο είδος φιλαργυρίας και σαν μιá στάση που της λείπει όλότελα ο αυτοσεβασμός, όπως άλλωστε ακόμη και σήμερα τοποθετείται έτσι από όλες τις κοινωνικές ομάδες, που ελάχιστα συνδέονται ή είναι προσαρμοσμένες με τη σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία. Αυτό δεν συμβαίνει γιατί το «κίνητρο της άπόκτησης» ήταν εκείνες τις εποχές άγνωστο ή ανεξέλικτο, όπως συχνά ειλώθηκε, ούτε γιατί ή *auri sacra flamma*, το πάθος για το χρυσό, ήταν τότε, ή τώρα, λιγότερο ισχυρό έξω από τα πλαίσια του άστικού καπιταλισμού παρά μέσου στην ειδικότερη καπιταλιστική περιοχή, όπως θέλουν να υπαπατώνται οι σύγχρονοι ρομαντικοί. Η διαφορά μεταξύ του καπιταλιστικού και προκαπιταλιστικού «πνεύματος» δεν μπορεί να έντοπισθεί στο σημείο αυτό. Η *βουλγία* του Κινέζου μανδρινού, του αρχαίου Ρωμαίου άριστοκράτη, του σύγχρονου χωρικού, μπορεί να αντίξει σέ κάθε σύγκριση. Και ή δίψα για χρέμα του Ναπολιτάνου άμαξά ή κούλι και άσφαλώς των Άσιατών εκπροσώπων παρόμοιων επαγγελματιών, όπως και των χειροτεχνών των νοτιοευρωπαϊκών ή άσιατικών χωρών είναι, όπως κανένας μπορεί να διυλιστώσει, πάρα πολύ περισσότερο έντονη και ιδιαίτερα περισσότερο άδίσταχτη από κείνη π.χ. ενός αντίστοιχου Άγγλου³⁴. Η παγκόσμια κυριαρχία μιās άπόλυτης έλλειψης άνυστολής στην επιδίωξη του άτομικού συμφέροντος με την άπόκτηση χρέματος ήταν ένα ειδικό χαρακτηριστικό άκριβώς των χωρών εκείνων, όπου ή άστικόκαπιταλιστική εξέλιξη — με μέτρο πάντοτε την αντί-

ποιείται ένα σύστημα άμοιβής με το κομμάτι σε όλη τη γραμμή. Και επειδή το συμφέρον του εργοδότη απαιτεί μία γρήγορη συγκομιδή που είναι συνάρτηση της αύξησης της αποτελεσματικότητας και της έντασης της εργασίας, ή προσπάθεια μεγιστοποιείται με τη μέθοδο της *επαύξεσης* της άμοιβής των εργατών που πληρώνονται με το κομμάτι. Τους δίνεται έτσι ευκαιρία, μέσα σ' ένα μικρό χρονικό διάστημα, να πάρουν μία γι' αυτούς εξαιρετικά υψηλή άμοιβή, ώστε να ενδιαφερθούν για την υψηλή απόδοση της εργασίας τους. Έδώ όμως προκύπτουν ιδιαίτερες δυσκολίες: αυξάνοντας την άμοιβή με τη μέθοδο της πληρωμής με το κομμάτι, το αποτέλεσμα ήταν συχνά όχι περισσότερο, αλλά λιγότερο στον ίδιο χρόνο, γιατί οι εργάτες ανταποκρίνονταν στην αύξηση όχι αυξάνοντας, αλλά ελαττώνοντας την απόδοση της καθημερινής τους εργασίας. Ο εργάτης, που π.χ. με 1 μάρκο το στρέμμα θέριζε την ημέρα $2\frac{1}{2}$ στρέμματα και κέρδιζε $2\frac{1}{2}$ μάρκα, όταν το ποσό ανέβηκε στο 1,25 μάρκα το στρέμμα, θέριζε όχι 3 στρέμματα, όπως εύκολα θα μπορούσε να κάνει για να κερδίσει έτσι 3,75 μάρκα, αλλά μόνο 2 στρέμματα, ώστε να μπορεί και πάλι να κερδίσει τα $2\frac{1}{2}$ μάρκα, όπως μέχρι τότε, μία και, κατά τη βιβλική φράση, «τοῦ ἄρκουσαν». Η δυνατότητα να κερδίσει περισσότερο τον τραβούσε λιγότερο από τη λιγότερη εργασία. Δέ ρωτούσε: πόσα μπορώ να κερδίσω τη μέρα, αν προσφέρω το maximum της εργασίας, αλλά: πόσο πρέπει να εργάζομαι για να κερδίσω το μισθό των $2\frac{1}{2}$ μάρκων που κερδίζω μέχρι τώρα και καλύπτουν τις παραδοσιακές ανάγκες μου; Έδώ έχουμε ένα παράδειγμα για το τί έννοση με με την «παρδοσιοκρατία» (traditionalism). Ο άνθρωπος δέ θέλει «από τη φύση του» να κερδίζει όλο και περισσότερο χρήμα, αλλά απλώς να ζει έτσι, όπως συνηθίζει να ζει και να κερδίζει τόσο, όσο χρειάζονται για το σκοπό αυτό. Παντός, όπου ο σύγχρονος καπιταλισμός άρχισε το έργο του της αύξησης της «παρδοσιότητας» της ανθρώπινης εργασίας με αύξηση της έντασής της, προσέκρουσε στην άπειρα επίμονη αντίσταση αυτού του κύριου χαρακτηριστικού της προκαπιταλιστικής εργασίας. Και σήμερα προσκρούει σ' αυτή τόσο πιο πολύ, όσο περισσότερο «ακθυστερημένες» (από καπιταλιστική

άποψη) είναι οι εργατικές δυνάμεις που πρέπει να χρησιμοποιήσει. Μία άλλη φανερή δυνατότητα — για να ξαναγορίσουμε στο παράδειγμά μας —, αφού ή επίκληση στο «ένστικτο της απόκτησης» με τη μεγαλύτερη άμοιβή με το κομμάτι απέτυχε, θά έπρεπε να προσπαθήσουμε ακριβώς με την αντίθετη τακτική: να αναγκάσουμε τον εργάτη, μειώνοντας το μισθό του, να εργασθεί σκληρότερα από πριν, για να κερδίσει το ίδιο ποσό. Χαμηλοί μισθοί και υψηλά κέρδη φαίνονται ακόμη και σήμερα σ' έναν άπροκατάληπτο παρατηρητή ότι βρίσκονται σε αντίστοιχία καθετί που πληρώνεται σε μισθούς πρέπει να σημαίνει μία ανάλογη μείωση του κέρδους. Το δρόμο αυτό φαίνεται ότι επανειλημμένα ακολούθησε ο καπιταλισμός από την άρχή. Για εκατονταετίες αποτελούσε ένα άρθρο πίστεως, ότι χαμηλοί μισθοί είναι «παρδοσιικοί», δηλαδή ότι αυξάνουν την απόδοση της εργασίας ώστε, όπως είχε πει ο Pieter de la Cour — στο σημείο αυτό, όπως θά δοθμε, σε όλη τη γραμμή μέσα στο πνεύμα του αρχαίου καλβινισμού — ο λαός εργάζεται μόνο γιατί και έφόσον είναι φτωχός.

Άλλά ή αποτελεσματικότητα αυτού του φαινομενικά τόσο δοκιμασμένου μέσου έχει όρια³⁰. Ασφαλώς ο καπιταλισμός απαιτεί για την ανάπτυξη του την ύπαρξη περισσεύσεως πληθυσμού, που μπορεί να μισθωθεί σε φθηνή τιμή στην αγορά εργασίας. Όμως ένας πάρα πολύ μεγάλος «εφεδρικός στρατός» μπορεί κάτω από όρισμένες συνθήκες να ενοήσει την ποσοτική επέκταση του καπιταλισμού, ανακόπτει όμως την ποιοτική του ανάπτυξη, ιδιαίτερα τη μετάβασή του σε μορφές επιχείρησης που αξιοποιούν έντατικά την εργασία. Χαμηλός μισθός δέν ταυτίζεται διόλου με φθηνή εργασία. Από μία καθαρά ποσοτική άποψη ή αποδοτικότητα της εργασίας πέφτει με μισθό που είναι φυσιολογικά ανεπάρκεις, που μπορεί μακροχρόνια ακόμη να σημαίνει ακριβώς μία «επιλογή των άνικανων». Ο σημερινός Σιλεσιανός θερίζει κατά μέσο όρο, με όλη του την προσπάθεια, λίγο πιο πολύ από τα δύο τρίτα της έκτασης του καλύτερα πληρωνόμενου και τρεφόμενου Πομερανού ή Μεγκλεμβουργιανού, και ο Πολωνός, όσο περισσότερο είναι προς την άνατολή τόσο αποδίδει προοδευτικά λιγότερο από το Γερμανό.

Ο Sombart, στις έρευνές του για τή γένεση του καπιταλισμού⁴⁰, ξεχώρισε δυό μεγάλες αρχές, που ανάμεσα τους πορευόταν ή οικονομική ιστορία: τήν «ίκαινοποίηση τών άναγκών» και τήν «άπόκτηση». Στην πρώτη περίπτωση ή επίτευξη τής ίκανοποίησης τών προσωπικών *άναγκών* μέ τά άπαραίτητα αγαθά, στή δεύτερη ένας αγώνας για τό κέρδος, ανεξάρτητα από τά όρια που θέτουν οί ανάγκες, ύπήρξαν οί σκοποί που έλεγχαν τό είδος και τήν κατεύθυνση τής οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό που όνομάζει «σύστημα τής οικονομίας για τήν κάλυψη τών άναγκών» φαίνεται από τήν πρώτη ματιά ότι ταυτίζεται μέ εκείνο που έδω περιγράφεται σαν «οικονομική παραδοσιοκρατία». Τότε πραγματικά συντρέχει αυτή ή περίπτωση, όταν ή έννοια τής ανάγκης περιορίζεται σ' αυτό που θεωρείται από παράδοση σαν ανάγκη.

Άλλά άν αυτό δέ συμβαίνει, μέγάλος αριθμός μορφών οικονομικής δράσης, που πρέπει σύμφωνα μέ τήν όργάνωσή τους νά θεωρηθούν «καπιταλιστικοί», μέ τήν έννοια που ό ίδιος ό Sombart έδωσε σ' ένα άλλο μέρος του έργου του⁴¹ στο «κεφάλαιο», θά αποκλείονταν από τήν κατηγορία τής «άποκτητικής οικονομίας» και θά άνήκαν στην περιοχή τής «οικονομίας για κάλυψη άναγκών». Οί επιχειρήσεις δηλαδή που διευθύνονται από ιδιώτες επιχειρηματίες μέ τό νά χρησιμοποιούν κεφάλαιο (= χρήματος ή αγαθών που έχουν χρηματική αξία) προς τό σκοπό κέρδους και μέ τό νά αγοράζουν μέσα παραγωγής και νά πουλάνε προϊόντα, δηλαδή άναμφίβολα «καπιταλιστικές επιχειρήσεις», δέν αποκλείεται ταυτόχρονα νά είναι επιχειρήσεις τρανσιοναλιστικού χαρακτήρα. Άκόμη και στή σύγχρονη οικονομική ιστορία κάτι τέτοιο δέν ήταν μόνο ή εξαίρεση, αλλά μάλλον ό κανόνας — παρά τις έπανυλιμβνόμενες κάθε φορά νέες και συνεχώς διευρυνόμενες εισβολές του «καπιταλιστικού πνεύματος». Η «καπιταλιστική» μορφή μιας οικονομίας και τό πνεύμα από τό όποιο διέπεται γενικά, βρίσκονταν σε κάποιο είδος «πρόσφορης» σχέσης μεταξύ τους, όχι όμως σε σχέση «άναγκαστικής» άλληλεξάρτησης. Όστόσο προσωρινά χρησιμοποιήσαμε τήν έκφραση «πνεύμα του (σύγχρονου) καπιταλισμού»⁴² για νά περιγράψουμε τή στάση εκείνη που επιδιώκει κατ' *επάγγελμα* συστηματικά και έλλογα νόμιμο

κέρδος, στή μορφή που έπεξηγήσαμε μέ τό παράδειγμα του Benjamin Franklin. Τουτό όμως δικαιολογείται από τό ιστορικό γεγονός, ότι ή στάση αυτή, από τή μία βρίσκει τήν πιο κατάλληλη έκφρασή της στην καπιταλιστική επιχείρηση, ενώ από τήν άλλη ή καπιταλιστική επιχείρηση βρήκε σ' αυτό τήν πιο κατάλληλη πνευματική κινητήρια δύναμη.

Άλλά και τά δύο μπορούν πάρα πολύ καλά νά εμφανίζονται χωριστά. Ο Benjamin Franklin ήταν διαποτισμένος μέ τό ακαπιταλιστικό πνεύμα σέ μία εποχή όπου μία τυπογραφική επιχείρηση δέν ξεχώριζε διόλου μορφολογικά από μία όποιαδήποτε χειροτεχνική επιχείρηση. Και θά δοϋμε ότι στην αρχή τής σύγχρονης εποχής δέν ήταν διόλου οί καπιταλιστικές επιχειρήσεις τής έμπορικής άριστοκρατίας που ήταν οί μοναδικοί ή έστω κατά κύριο λόγο οί φορείς τής στάσης που όνομάσαμε έδω «πνεύμα του καπιταλισμού»⁴³, αλλά σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό τά άνερχόμενα στρώματα τών κατώτερων παραγωγικών μεσών τάξεων ήταν πολύ περισσότερα. Άκόμη και στο 19ο αιώνα οί κλασικοί του εκπρόσωποι δέν ήταν οί κομψοί τζέντλεμεν του Λίβερπουλ και του Άμβούργου, μέ τις κληρονομημένες έμπορικές περιουσίες τους, αλλά οί αυτοδημιούργητοι νεόπλουτοι του Μάντσεστερ και τής Βεστφαλίας, που συχνά ξεπεδοϋσαν από πολύ χαμηλά στρώματα. Παρόμοια ήταν ή κατάσταση στις αρχές κιόλας του 16ου αιώνα, γιατί οί *βιομηχανίες* που φάνηκαν τήν εποχή αυτή, στην κλειοψηφία τους δημιουργήθηκαν από νεόπλουτους⁴⁴.

Η επιχείρηση π.χ. μιας τράπεζας ή του μεγάλου εξαγωγικού έμπορίου ή ακόμα ένα μεγάλο κατάστημα λιανικού έμπορίου, ή, τέλος, μία σοβυρή μονάδα διάθεσης έμπορευμάτων, που κατασκευάζονται στα πλαίσια τής οικιακής παραγωγής, ασφαλώς είναι δυνατές μόνο μέ τή μορφή καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Όστόσο όλες μπορούν νά διοικηθούν μέ ένα παραδοσιακό πνεύμα. Πραγματικά, ή επιχείρηση μιας μεγάλης έκδοτικής τράπεζας δέν επιτρέπεται καν νά λειτουργήσει διαφορετικά. Το έξωτερικό έμπόριο όλων τών εποχών στηριζόταν στη βάση μονοπωλιακών και νομικών προνομιακών παραχωρήσεων άστηνρά τρανσιοναλιστικού χαρακτήρα: στο λιανικό έμπόριο — και δέ μιλάμε έδω για τους μικρούς χωρίς κεφάλαιο χασομέ-

πάντα είναι τό αποτέλεσμα μιᾶς τέτοιας διαδικασίας: ἡ εἰδυλιακὴ κατάσταση ἔσπαζε μέ τό σκληρό ανταγωνισμό πού ἄρχιζε, ἀξιδόλογες περιουσίες γεννιοῦνταν πού δέ δάνειζαν πλέον μέ τόκο ἀλλά ἔκαναν μιᾶ συνεχὴ ἐπανεπένδυση τῶν κεφαλαίων τους στήν ἐπιχειρήσιμ' ἢ παλιά ἄνεση καί ἡ ἀπλόχωρη στάση ἀπέναντι στή ζωὴ ἔδινε τὴ θέση της σέ σκληρὴ λιτότητα, μέ τὴν ὁποία μερικοὶ ἔφτασαν ψηλά γιατί δέν ἤθελαν νά καταναλώσουν ἀλλά νά κερδίζουν, ἐνῶ ἄλλοι πού ἤθελαν νά κρυφίσουν τίς παλιές μεθόδους ἀναγκάστηκαν νά περικόψουν τὴν κατανάλωσή τους⁴⁶.

Καί — τό πῶς σπουδαῖο πάνω σ' αὐτό — δέν ἦταν γενικά σέ τέτοιες περιπτώσεις ἓνα ρεύμα νέου χρήματος, ἐπενδυμένου στή βιομηχανία, πού ἔκανε τὴν ἐπανάσταση αὐτὴ. Σέ μερικές περιπτώσεις πού ξέρω, ὅλη ἡ ἐπαναστατικὴ διαδικασία μπήκε σέ κίνηση μέ λίγες χιλιάδες κεφάλαια, πού δάνεισαν συγγενεῖς — ἀλλά ἦταν τό νέο πνεῦμα, τό ἀνεῦμα τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ, πού ἄρχισε νά λειτουργεῖ. Τό ζήτημα τῶν κινητήριων δυνάμεων τῆς ἐπέκτασης τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ δέν εἶναι πρωταρχικά ἓνα ζήτημα σχετικὸ μέ τὴν καταγωγή τοῦ ποσοῦ τοῦ κεφαλαίου πού ἦταν κατάλληλο γιά καπιταλιστικὴ χρῆση, ἀλλά εἶχε προπάντων σχέση μέ τὴν ἐξέλιξη τοῦ καπιταλιστικοῦ πνεύματος. "Ὅπου παρουσιάζεται καί εἶναι ἱκανὸ νά ἐνεργήσει μόνο του, δημιουργεῖ τό δικό του κεφάλαιο καί τὰ χρηματικά του ἀποθέματα σάν μέσο γιά τὴ δράση του καί ὄχι ἀντίστροφα⁴⁷. Ἡ εἰσοδός του γενικά δέν ἦταν εἰρηγική. Κύματα δυσπιστίας, καμιά φορά καί μίσους, προπάντων ἠθικῆς ἀγανάκτησης ἀντιτάσσονταν συνήθως στόν πρῶτο νεωτερικὴ στή. Συχνά — ξέρω μερικές περιπτώσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους — ἄρχιζε ἓνα σωστὸ παραμῦθι γιά μυστηριώδεις σκιές στήν προηγούμενη ζωὴ του. Δέν εἶναι δύσκολο νά καταλάβουμε διότι μόνο ἡ ὑπαρξὴ ἑνός σπάνια ἰσχυροῦ χαρακτήρα θά μπορούσε νά σώσει ἓναν τέτοιο ἐπιχειρηματία τοῦ «νέου στόλ» ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τῆς νηφάλιας αυτοκυριαρχίας καί ἀπὸ τό ἠθικὸ καί οικονομικὸ ναυάγιο. Παράλληλα μέ τὴ διανοητικὴ διαύγεια καί τὴν ἱκανότητα γιά δράση, χρειάζονταν πάρα πολὺ συγκεκριμένες καί ἐξαιρετικὰ ἀνεπτυγμένες ἰδιότητες ἠθικῆς τάξης γιά νά

κατορθώσει νά ἀποκτήσει τὴν ἀπόλυτα ἀπαραίτητη ἐμπιστοσύνη τῶν πελατῶν καί τῶν ἐργατῶν του. Τίποτε ἄλλο δέ θά μπορούσε νά τοῦ δώσει τὴ δύναμη νά υπερνικήσει τὰ ἀναρίθμητα ἐμπόδια, προπάντων τὴν ἀσύγκριτα ψηλότερη ἐντυπικότητα τῆς ἐργασίας του, πού ἦταν ἀπαραίτητη καί φυσικά δέ συμβιβάζονταν μέ τὴν ἄνετη ἀπόλαυση τῆς ζωῆς. Αὐτές οἱ ἠθικὲς ἰδιότητες ἦταν βέβαια ἐντελῶς διαφορετικοῦ εἶδους ἀπὸ κείνες πού ἄρμοζαν στόν τραντισιοναλισμὸ τοῦ παρελθόντος.

Κατὰ κανόνα οἱ νέοι αὐτοὶ ἐπιχειρηματίες δέν ἦταν οὔτε παράτολμοι καί ἀσυνείδητοι κερδοσκόποι, οἰκονομικοὶ τυχοδιώκτες, ὅπως τοὺς συναντᾶμε σέ ὅλες τίς ἐποχές τῆς οικονομικῆς ἱστορίας, οὔτε ἄπλοὶ ἀμεγάλοι χρηματιστῆς, πού πραγματοποιοῦσαν τὴ μεταβολὴ αὐτὴ, ἐξωτερικά τόσο ἀφανὴ καί ὡστόσο τόσο ἀποφασιστικὴ γιά τὴ διαπότιση τῆς οικονομικῆς ζωῆς μέ τό νέο αὐτὸ πνεῦμα. Ἀντίθετα, ἦταν ἄνθρωποι πού ἀντιρῶντο στὸ σκληρὸ σχολεῖο τῆς ζωῆς, ὑπολογίζοντας καί τολμώντας ταυτόχρονα, προπάντων νηφάλιοι καί σταθεροί, διορατικοὶ καί ὀλότιστα ἀφοσιωμένοι στή δουλειά τους μέ αὐστηρὰ ἠθικὲς ἀπόψεις καί ἀρχές».

Τεῖνει νά πιστεῦει κανεὶς, ὅτι αὐτές οἱ προσωπικὲς ἠθικὲς ἰδιότητες δέν ἔχουν τὴν ἐλάχιστη σχέση μέ ὁποιαδήποτε ἠθικὰ ἀξιώματα, γιά νά μὴν ποῦμε τίποτε γιά θρησκευτικὲς ἀρχές, ἀλλά ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ σχέση μεταξύ τους ἦταν ἀρνητικὴ: ἡ ἱκανότητα νά λυτρώνται ἀπὸ τὴν παράδοση, ἓνα εἶδος φιλελεύθερου «διαφωτισμοῦ», φαίνεται νά εἶναι ἡ πῶς κατ'ἀλληληβίαση γιά ἓνα τέτοιο ἐπιχειρηματικὸ τρόπο ζωῆς. Καί πραγματικά αὐτὸ συμβαίνει σήμερον γενικά. Ὅποιαδήποτε σχέση μεταξύ τοῦ τρόπου ζωῆς καί τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ὄχι μόνο λείπει σήμερον, ἀλλά καί ὅπου ὑπάρχει μιᾶ σχέση, τουλάχιστον στή Γερμανία, τείνει νά εἶναι ἀρνητικοῦ χαρακτήρα. Οἱ ἄνθρωποι πού σήμερον εἶναι διαποτισμένοι ἀπὸ «καπιταλιστικὸ πνεῦμα» εἶναι ἀδιάφοροι, ἂν ὄχι ἐχθρικοί, στήν ἐκκλησία. Ἡ ἰδέα τῆς εὐσεβοῦς πλήξης τοῦ παραδείσου ἔχει πολὺ λίγη γοητεία γιά τίς δραστήριες φύσεις τους: ἡ θρησκεία τοὺς φαίνεται σάν ἓνα μέσο γιά νά τραβήξει μακριὰ τοὺς ἄνθρώπους ἀπὸ τὴν ἐργασία στή γήινη ζωὴ. Ἄν τοὺς ρωτήσατε ποιὸ εἶναι

καπιταλιστικούς όρους επιτυχίας χάνεται, ή τουλάχιστον δέν μπορεί νά άνέβει. Άλλά αυτά είναι φαινόμενα μις εποχής, στην όποία ό σύγχρονος καπιταλισμός έγινε κυρίαρχος και χειραφετήθηκε από τούς παλιούς ύποστηρικτές του. Όπως όμως κάποτε πέτυχε νά καταστρέψει τίς παλιές μορφές τής μεσαιωνικής ρύθμισης τής οικονομικής ζωής μόνο μέ σύμμαχο τήν αυξανόμενη έξουσία του σύγχρονου κράτους, ανάλογα λειτουργήσαν οι σχέσεις τους—ας πούμε προσωρινά—μέ τίς θρησκευτικές δυνάμεις. Τό πώς και μέ ποιά έννοια έγινε αυτό, είναι έργο μας νά διερευνήσουμε εδώ. Γιατί δέ χρειάζεται απόδειξη, ότι ή αντίληψη τής απόκτησης χρήματος, σάν αυτοσκοπό, μέ τόν όποιο οι άνθρωποι ήταν δεμένοι και έβλεπαν σάν «προορισμό», ήταν αντίθετη μέ τό ήθικό αίσθημα μις όλόκληρης εποχής. Τό δόγμα *deo placere vix potest*, πού ένσωματώθηκε στό Κανονικό δίκαιο και εφαρμόσθηκε σέ όλες τίς δραστηριότητες του εμπόρου, και τό όποιο τήν εποχή εκείνη (όπως και τό χωρίο του Έδαγγελίου γιά τόν τόκο)⁴⁹, ίσχυσαν σέ όλη τή γραμμή όπως και ό χαρακτηρισμός του Θωμά του Άκινάτη τής επιδίωξης κέρδους σάν ασέλγειας (*iniquitas*)—χαρακτηρισμός πού αναπόφευκτα βάραινε και πάνω στό νόμιμο και έπομένως ήθικά έπιτρεπόμενο κέρδος—έδειχνε κιόλας ένα μεγάλο βαθμό παραχώρησης εκ μέρους του καθολικού δόγματος πρός τά συμφέροντα των οικονομικών δυνάμεων, μέ τά όποια ή έκκλησία είχε τόσο στενές πολιτικές σχέσεις στις Ιταλικές πόλεις⁵⁰, σέ σύγκριση μέ τίς ριζικά αντίχρηματιστικές απόψεις άλλων, αρκετά εύρέων κύκλων. Άλλά και όπου τό δόγμα προσαρμόσθηκε καλύτερα ακόμα στά πράγματα, όπως π.χ. μέ τόν Άντώνιο τής Φλωρεντίας, τό αίσθημα ότι ή δραστηριότητα πού κατευθυνόταν στην απόκτηση σάν αυτοσκοπό ήταν κατά βάθος ένα *rudendum*, πού μόνο από ανάγκη άνέχονται οι ύπάρχουσες ρυθμίσεις αυτού του κόσμου, δέν υπερνικήθηκε ποτέ. Μερικοί μοραλιστές τής εποχής εκείνης, ιδιαίτερα ή νομιναλιστική σχολή, αποδέχθηκαν τίς εξελιγμένες καπιταλιστικές επιχειρηματικές μορφές σάν αναπόφευκτες και προσπάθησαν νά τίς δικαιολογήσουν, ιδιαίτερα στό έμπόριο, σάν αναγκαίες. Τήν *industria*, πού άνυπόχθηκε σ' αυτές, ήταν ίκανοί νά τήν θεω-

ρήσουν, άν και όχι χωρίς αντίρρήσεις, σάν μιá νόμιμη και έπομένως ήθικά παραδεκτή πηγή κέρδους. Άλλά τό κυρίαρχο δόγμα απέρριψε τό «πνεύμα» τής καπιταλιστικής απόκτησης σάν *iniquitas* ή τουλάχιστον δέν μπόρεσε νά του δώσει μιá θετική ήθική κύρωση. Μιá «ήθική» στάση σάν του Βενζαμίν Γκράνκλιν θα ήταν άπλως άδιανόητη. Αύτή ήταν, πρό πάντων, ή στάση των ίδιων των καπιταλιστικών κύκλων: τό έργο τής ζωής τους ήταν, έφόσον παρέμεναν στό έδαφος τής παράδοσης τής έκκλησίας, στην καλύτερη περίπτωση κάτι ήθικά άδιάφορο. Ήταν άνεκτό, αλλά ήταν έπίσης, άν σ' αυτό προστεθεί ό συνεχής κίνδυνος σύγκρουσης μέ τό δόγμα τής έκκλησίας γιά τήν τοκογλυφία, κάτι επικίνδυνο γιά τή σωτηρία.

Έξαιρετικά μεγάλα ποσά, όπως φαίνεται από τίς πηγές, πήγαν μετά τό θάνατο πλούσιων ανθρώπων σέ θρησκευτικά ιδρύματα σάν «χρήματα συνείδησης» και πολλές φορές ποσά επιστράφηκαν σέ όφειλέτες, πού τούς είχαν δήθεν άδικα αφαιρεθεί σάν τόκοι». Διάφορικά συνέβαινε—εκτός από τούς αίρετικούς και τούς κύκλους ύποπτων τάσεων—μόνο σέ κείνες τίς ομάδες τής έμπορικής άριστοκρατίας πού είχαν κιόλας χειραφετηθεί από τήν παράδοση. Άλλά και σκεπτικιστές και άνθρωποι άδιάφοροι γιά τήν έκκλησία συχνά συμφιλιώθηκαν μαζί της μέ διάφορα δώρα, πού αποτελούσαν ένα είδος ασφάλειας κατά των άβεβαιοτήτων αυτού πού μπορούσε νά έρθει μετά θάνατο ή γιατί (τουλάχιστον σύμφωνα μέ άποψη πού ύποστηρίζεται πάρα πολύ άργότερα), μιá έξωτερική ύποταγή στα κελεύσματα τής έκκλησίας ήταν αρκετή γιά νά εξασφαλίσει τή σωτηρία⁵¹. Έδώ ακριβώς προδίδεται ή αντίληψη των ίδιων των δρώντων προσώπων, ότι ή δραστηριότητά τους βρισκόταν έξω από τήν ήθική ή ακόμα περισσότερο ήταν άνήθικοι. Πώς όμως από αυτή τή δραστηριότητα, ή όποια στην καλύτερη περίπτωση ήταν άπλως ήθικά άνεκτό, νά γεννηθεί ένα «επάγγελμα» μέ τήν έννοια του Βενζαμίν Γκράνκλιν; Τό γεγονός πού πρέπει νά εξηγηθεί Ιστορικά είναι ότι στό πιό μεγάλο καπιταλιστικό κέντρο αυτής τής εποχής, στη Φλωρεντία του 14ου και 15ου αιώνα, τή χρηματογόρα και κεφαλαιουγόρα όλων των πολιτικών υπερδυνάμεων, ή στάση αυτή θεωρούνταν άδικαιολόγητη.

κοσμική ορθολογική φιλοσοφία του 18ου αιώνα δεν ενοήθηκε μόνο ή έστω κατά κύριο λόγο στις χώρες της μεγαλύτερης καπιταλιστικής ανάπτυξης. Τα δόγματα του Βολταίρου είναι και σήμερα ακόμη κοινό κτήμα των ευρέων ανώτερων — και αυτό είναι πρακτικά πιο σημαντικό — και των μεσαίων στρωμάτων στις λατινοκαθολικές χώρες. Τέλος, αν «πρακτικό ρασιοναλισμό» έννοούμε τον τρόπο εκείνο της ζωής που βλέπει και κρίνει τον κόσμο συνειδητά με κριτήριο τα έγκόσμια συμφέροντα του κάθε ατόμου, τότε η αντίληψη αυτή της ζωής ήταν και είναι τυπική ιδιότητα των λαών της «ελεύθερης βούλησης», που την έχουν μέσα στο αίμα τους, όπως οι Ιταλοί και οι Γάλλοι. 'Αλλά έχουμε ήδη πεισθεί ότι αυτό δεν είναι διόλου το έδαφος στο οποίο ή αντιμετώπιση εκείνη του «επαγγέλματος» από τον άνθρωπο σαν καθήκοντος, που είναι αναγκαία στον καπιταλισμό, εϋδοκίμησε εξαιρετικά. Πραγματικά μπορεί κανείς — ή απλή αυτή πρόταση, που συχνά ξεχνιέται, θά έπρεπε να μπει στην προμετωπίδα κάθε μελέτης που δοκιμάζει να ασχοληθεί με το ρασιοναλισμό — να «εκλογικεύσει» τη ζωή από θεμελιακά διαφορετικές βασικές απόψεις και σε πολύ διαφορετικές κατευθύνσεις. 'Ο «ρασιοναλισμός» είναι μία ιστορική έννοια, που καλύπτει έναν ολόκληρο κόσμο διαφορετικών πραγμάτων. Έργο μας θά είναι να βρούμε τίνος ήταν πνευματικό παιδί εκείνη ή συγκεκριμένη μορφή της «ορθολογικής» σκέψης και ζωής, από την οποία αναπτύχθηκε ή ιδέα αυτή του «επαγγέλματος» και ή άφροσίωση στην επαγγελματική εργασία, ή όποια είναι, όπως είδαμε, τόσο άλογη από την άποψη του καθαρά εϋδαιμονιστικού ατομικού συμφέροντος, αλλά που ήταν και ακόμη είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του καπιταλιστικού πολιτισμού μας. Έδω άκριβώς ιδιαίτερα μās ένδιαφέρει ή προέλευση εκείνου του άλογου στοιχείου, που βρίσκεται σ' αυτό, όπως και σε κάθε έννοια «επαγγέλματος».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η έννοια του επαγγέλματος στο Λούθηρο, καθήκον της έρευνας

Είναι τώρα προφανές ότι και στη γερμανική λέξη «Beruf», και ίσως πιο καθαρά ακόμη στην άγγλική «Calling», υποδηλώνεται τουλάχιστον ή θρησκευτική παράσταση μιας άποστολής δοσμένης από το θεό. "Όσο περισσότερο έμφαντικά θέτουμε τον τόνο στη λέξη σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, τόσο περισσότερο γίνεται αισθητή αυτή ή έννοιολογική άπόχρωση. 'Αν άναζητήσουμε την ιστορία της λέξης μέσα στις πολιτισμένες γλώσσες, φαίνεται, πρώτο, ότι ούτε οι καθολικοί λαοί στην πλειοψηφία τους, ούτε εκείνοι της κλασικής αρχαιότητας¹ είχαν όποιαδήποτε έκφραση με παρόμοια σημασία, για να χαρακτηρίσουν αυτό που ονομάζουμε «επάγγελμα» (με την έννοια ενός έργου ζωής, μιας καθορισμένης περιοχής εργασίας), ενώ υπήρχε σε άλλους τους λαούς που ήταν στην πλειοψηφία τους προτεστάντες. Μπορεί ακόμη να καταδειχθεί, ότι αυτό δεν όφειλεται σε καμιά έθνική ιδιορροθμία των σχετικών γλωσσών. Δεν είναι π.χ. το προϊόν του γερμανικού πνεύματος, αλλά ή λέξη με τη σύγχρονη σημασία της προέρχεται από μεταφράσεις της Βίβλου, και μάλιστα από το πνεύμα των μεταφραστών και όχι από το πνεύμα του πρωτότυπου². Φαίνεται ότι στη λουθηρική μετάφραση της Βίβλου χρησιμοποιήθηκε πρώτα σ' ένα σημείο του Jesus Sirach (II, 20 και 21) άκριβώς με τη σύγχρονή μας σημασία³. Μετά από αυτό, πολύ γρήγορα πήρε το σημερινό της νόημα στην καθημερινή γλώσσα όλων των προτεστάντικων λαών, ενώ προηγουμένως ούτε καν ύπαινιγμός ενός τέτοιου νοήματος θά μπορούσε να βρεθεί στη λαϊκή ή και στη θρησκευτική φιλολογία. Μόνο σ' ένα Γερμανό μουσικιστή, του

μέ την παγκόσμια αναγνώριση του έργου του, που πέρασε από πολλές νέες εκδόσεις και μεταφράσεις. Ήταν πρεσβυτεριανός και απολογητής της Συνόδου του Westminster, αλλά ταυτόχρονα, όπως τόσο από τα καλύτερα πνεύματα της εποχής του, βαθμιαία μεγάλωσε μακριά από τα δόγματα του καθαρού καλβινισμού. Έσωτερικά ήταν αντίθετος προς το σφετερισμό του Cromwell, όπως θα ήταν προς κάθε επανάσταση. Δεν εννοούσε τις αφέσεις και το φανατικό ενθουσιασμό των αγίων, αλλά αντιμετώπιζε με ειρήνη πνεύματος τις εξωτερικές ιδιορρυθμίες και τους αντιπάλους του αντικειμενικά. Επιδίωξε την ουσιαστική πρακτική προώθηση της ηθικής ζωής με την εκκλησία. Στην επιδίωξη του σκοπού αυτού — σαν ένας από τους πιο πετυχημένους πνευματικούς που γνωρίζει η Ιστορία — έθεσε τις υπηρεσίες του στη διάθεση της κοινοβουλευτικής κυβέρνησης, του Cromwell και της πυλινόρθωσης¹, και εγκατέλειψε το αξίωμα που είχε σ' αυτή πριν από την «ημέρα του Άγιου Βαρθολομαίου». Το χριστιανικό εγκόλπιο του (christian directory) είναι το πιο πλήρες συμπλήρωμα (compendium) της πουριτανικής ηθικής και συνεχώς προσαρμόζεται στην πρακτική εμπειρία της δικής του υπουργικής δραστηριότητας. Συγκριτικά με αυτό θα μπορούσαν να αναφερθούν το Theologische Bedenken (Θεολογικές επιφυλάξεις) του Sprengel, σαν εκπρόσωπου του γερμανικού πειτισμού, και η Apology (Απολογία) του Barclay για τους κουάκερους και μερικώς άλλων εκπροσώπων της ασκητικής ηθικής², τους οποίους, για οικονομία χώρου, θα περιορίσουμε όσο το δυνατό³.

Ριχνοντας τώρα μία ματιά στο έργο του Baxter «Saints Everlasting rest» ή το Christian Directory του ή σε όμοια έργα άλλων⁴, εκπλησσεται κανείς με τον τονισμό που κάνουν στην εξέταση του πλούτου⁵ και στην απόκτησή του στα βιβιονιστικά στοιχεία της Καινής Διαθήκης⁶. Ο πλοῦτος είναι ένας σοβαρός κίνδυνος, οι πειρασμοί του δε σταματούν ποτέ και η επιδίωξή του⁷ δεν είναι μόνο ανόητη, σε σύγκριση με την τεράστια σημασία της βασιλείας του Θεού, αλλά είναι και ηθικά υποπτη. Ο ασκητισμός εδώ φαίνεται ότι στράφηκε με πολύ πιο μεγάλη οξύτητα εναντίον της απόκτησης γήινων αγαθών από τους κληρικούς παρά στον Καλβίνο, που δεν έβλεπε τον

πλοῦτο σαν εμπόδιο για την επιρροή τους, αλλά μάλλον σαν μία γενικά επιθυμητή αύξηση του γοήτρου τους και γι' αυτό τους επέτρεπε να χρησιμοποιούν την περιουσία τους επικερδώς. Παραδείγματα καταδίκης της επιδίωξης του χρήματος και των αγαθών μπορούν να υπάρχουν άπειρα στα πουριτανικά συγγράμματα και είναι δυνατό να αντιπαρατεθούν στην τελευταία μεσαιωνική ηθική φιλοσοφία, που ήταν πολύ πιο άμερόληπτη στο σημείο αυτό. Οι επιφυλάξεις αυτές λαμβάνονται πολύ σοβαρά υπόψη — μόνο είναι ανάγκη να τις εξετάσουμε κάπως εγγύτερα για να κατανοήσουμε την αληθινή τους ηθική σημασία και σχέση. Ο εφησυχασμός στην ιδιοκτησία, ή απόλαυση του πλούτου με τις συνέπειές του (όκηνηρι, πειρασμοί της σάρκας, προπάντων αποπροσανατολισμός από την επιδίωξη μιας «άγιας ζωής») είναι τα στοιχεία που συνθέτουν την ηθικής τάξης αντίρρηση. Και μόνο γιατί η κτήση συνεπάγεται τον κίνδυνο της χαλάρωσης, είναι επικίνδυνη. Γιατί η αιώνια ήσυχία των αγίων βρίσκεται στον άλλο κόσμο. Στη γη πρέπει κανένας, για να είναι βέβαιος για την κατάσταση της χάρις του, «να πράττει τα έργα εκείνου ο οποίος τον έστειλε», όσο διαρκεί η μέρα. Καμιά ανάπαυση και απόλαυση παρά μόνο η δράση χρησιμεύει για να μεγαλώσει ή δόξα⁸ του Θεού, σύμφωνα με τις σφαιρικές εκδηλώσεις της θέλησής του. «Η σπατάλη χρόνου είναι η πρώτη και η σοβαρότερη από όλες τις αμαρτίες. Το μήκος της ανθρώπινης ζωής είναι άπειρα μικρό και ακριβό για να βεβαιωθεί κανείς για την κατάσταση της εκλογής του. Χάσιμο χρόνου με κοινωνικότητα, «χαμένα λόγια»⁹, απολυτέλεια»¹⁰, ακόμη περισσότερο πιο πολύς ύπνος απ' ό,τι χρειάζεται για την υγεία¹¹ — έξι μέχρι το πολύ οχτώ ώρες — είναι ηθικά απόλυτα καταδικαστέα¹². Ωστόσο δεν υποστηρίζεται, όπως στο Franklin, ότι «ο χρόνος είναι χρήμα», αλλά η πρόταση ισχύει με μία ορισμένη πνευματική έννοια. Αξίζει άπειρα, γιατί σε κάθε χαμένη ώρα χάνεται εργασία για τη δόξα του Θεού¹³. Έτσι η αδρανής θεώρηση είναι επίσης δίχως αξία, ή ακόμη άμεσα αξιόμηπη, αν είναι σπατάλη της καθημερινής εργασίας κάποιου¹⁴ γιατί είναι λιγότερο άρεστή στο Θεό από τη δραστήρια εκτέλεση του θελήματός Του σ' ένα επάγγελμα¹⁵.

πού ο Θεός καθόρισε γι' αυτό, ήταν ένα θρησκευτικό χρέος³¹. Αυτό ήταν ασφαλώς τόσο περισσότερο ή συνέπεια, γιατί οι σχέσεις του λουθηριανισμού με τον «κόσμο» ήταν γενικά αβέβαιες από την αρχή και παρέμειναν έτσι. Ηθικές αρχές για τη μεταρρύθμιση του κόσμου δεν μπορούσαν να βρεθούν στον κύκλο των ιδεών του Λούθηρου, ο οποίος πραγματικά δε λυτρώθηκε ποτέ εντελώς από την παυλιανή αδιαφορία για τα εγκόσμια. Συνεπώς έπρεπε να πάρουμε τον κόσμο όπως ήταν και αυτό μόνο αποσκοπούσε εκπλήρωση θρησκευτικού καθήκοντος. 'Αλλά στην πουριτανική αντίληψη ο χαρακτήρας της θείας πρόνοιας στην αλληλεπίδραση των ιδιωτικοοικονομικών συμπεριδόντων παίρνει μία κάπως διαφορετική απόχρωση. 'Ακριβώς, με το πουριτανικό σχήμα πραγματικής έρμηνειας, ποιός είναι ο σκοπός της θείας πρόνοιας με τον καταμερισμό της εργασίας γίνεται γνωστό από τους *καρπούς* του. Στο σημείο αυτό ο Βακτιερ εκφράζεται με τρόπο, πού περισσότερο από μία φορά θυμίζει τη γνωστή αποθέωση του καταμερισμού της εργασίας στον Adam Smith³². 'Η εξειδίκευση των επαγγελματιών, επειδή κάνει δυνατή την απόκτηση δεξιοτεχνίας από τόν έργατη, οδηγεί σε μία ποσοτική και ποιοτική βελτίωση της παραγωγής κι έτσι εξυπηρετείται τό γενικό καλό, πού ταυτίζεται με τό καλό τών περισσοτέρων. 'Η αιτιολογία λοιπόν είναι καθαρά όφελιμιστική, και συνδέεται στενά με τη συνήθη άποψη πολλών στην κοσμική φιλολογία της έποχής³³. Τό χαρακτηριστικά πουριτανικό όμως στοιχείο φαίνεται, όταν ο Βακτιερ βάζει στην προμετωπίδα τών αναλύσεών του τη δήλωση ότι «έξω από ένα σταθερό επάγγελμα τά επιτεύγματα της εργασίας ενός ανθρώπου είναι άσταθή και εύκαιριακά και σπαταλιέται περισσότερος χρόνος σε όκηρία παρά σε εργασία», για να φτάσει τελικά στο έξης συμπέρασμα: «Θά εκτελέσει (ο ειδικευμένος) τήν εργασία του με τάξη, ενώ ένας άλλος θά μένει σε διαρκή σύγχυση και ή εργασία του είναι άπροσδιόριστη και στο χῶρο και στο χρόνο³⁴... συνεπώς γι' αυτό μία διαπιστωμένη και σταθερή επάγγελματική κλήση («certain calling» και άλλου «stated calling») είναι για τόν καθέναν τό καλύτερο». 'Η άσταθής εργασία, τήν όποια ο συνήθως εργαζόμενος αναγκάζεται να δεχθεί, συχνά

είναι αναπόφευκτη, αλλά πάντα σαν μία ανεπιθύμητη μεταβατική κατάσταση. 'Ενας άνθρωπος δίχως επάγγελμα δεν εξυσιφαλίζει έπομένως τό συστηματικό μεθοδικό χαρακτήρα πού, όπως είδουμε, απαιτείται από τόν έγκόσμιος άσκητισμό. Και ή ήθική τών κουάκερων υποστηρίζει ότι ή επαγγελματική ζωή του ανθρώπου είναι μία προπόνηση σε άσκητική άρετή, μία απόδειξη της κατάστασής του της χάρις με τήν *εθουειδησία* του, πού εκφράζεται με τή φροντίδα³⁵ και τή μέθοδο με τις όποιες άσκει τό επάγγελμά του. 'Οχι ή εργασία καθαυτή, αλλά ή έλλογη επαγγελματική εργασία είναι αυτό πού ο Θεός απαιτεί. Στην πουριτανική έννοια του επαγγέλματος τό βάρος τοποθετείται πάντα στο μεθοδικό χαρακτήρα του έγκόσμιου άσκητισμού, όχι, όπως στο Λούθηρο, στην άποδοχή της μοίρας, πού ο Θεός μία για πάντα βρισε για τόν καθέναν³⁶. Συνεπώς στο έρώτημα, αν καθέναν μπορεί να συνδυάσει περισσότερα επαγγέλματα, πρέπει να δοθεί κύριωτική άπάντηση — αν είναι χρήσιμα για τό γενικό καλό ή για τό δικό του³⁷ και αν αυτός ο συνδυασμός δεν είναι επιζήμιος σε κανέναν ούτε οδηγεί στην άσυνειδητη εκτέλεση ενός από αυτά τά επαγγέλματα. 'Αλλά και μία *άλλαγή* επαγγέλματος δεν είναι διόλου απαράδεκτη, αν δεν είναι επιπόλαιη και γίνεται με τό σκοπό της επιδίωξης ενός επαγγέλματος πιο άρεστού στο Θεό³⁸, πού σημαίνει, σε γενικές αρχές, ενός πιο χρήσιμου επαγγέλματος. Είναι αλήθεια ότι ή χρησιμότητα ενός επαγγέλματος, και άρα ή εϋνοιά του από τό Θεό, μετριέται κατά πρώτιστο λόγο με ήθικά και άμέσως με κριτήρια της σπουδαιότητάς του για τά αγαθά πού παράγει για τό «σύνολο». 'Αλλά τό τρίτο, και προπάντων τό πρακτικά πιο σπουδαίο, κριτήριο βρίσκεται στην ιδιωτικοοικονομική *δυνατότητα κέρδους*³⁹. Γιατί αν ο Θεός, πού τό χέρι του ο πουριτανός τό βλέπει σε όλα τά περιστατικά της ζωής, δείχνει σε έναν από τούς εκλεκτούς του μία δυνατότητα κέρδους, πρέπει να τό κάνει με ένα σκοπό. 'Αρα ο πιστός χριστιανός πρέπει να ακολουθεί τήν κλήση αυτή και να έπωφελείται από τήν εύκαιρία⁴⁰. 'Αν ο Θεός σās δείχνει ένα δρόμο τόν όποιο μπορείτε να πάρετε νόμιμα, χωρίς ζημιά για τήν ψυχή σας, ή με όποιονδήποτε άλλο τρόπο μπορείτε να κερδίσετε περισσότερα, αν τό άρνηθείτε και

μόνο στον Ιουδαϊκό λαό, αλλά ότι κατά τα λοιπά ίσχυσε πάντοτε και διατηρήθηκε σαν μία έκφραση της *lex naturae*⁵⁵. Η άποψη αυτή επέτρεψε από τη μία την απόλυτη στοιχειώδη που ήταν ασυμβίβαστα με τη σύγχρονη ζωή, ενώ από την άλλη οι ηθικές αντιλήψεις της Παλαιάς Διαθήκης είχαν πολυάριθμα συγγενή γνωρίσματα, Ικανά να δώσουν μία ισχυρή ώθηση στο πνεύμα αυτό της ύποκριτικής και νηφάλιας νομιμότητας, που ήταν τόσο χαρακτηριστική του εγκόσμιου άσκητισμού της μορφής αυτής του προτεσταντισμού⁵⁶. Έτσι, όταν συγγραφείς — όπως ήταν η περίπτωση μερικών σύγχρονων καθώς και μεταγενέστερων συγγραφέων—χαρακτήριζαν τη βασική ηθική τάση του πουριτανισμού, ιδιαίτερα στην Άγγλία, σαν «άγγλικό έβραϊσμό»⁵⁷ έχουν απόλυτα δίκιο, αν και ανησυχούν σωστά. Είναι αναγκαίο να μη σκεπτόμαστε τον παλαιστινιακό Ιουδαϊσμό της εποχής της συγγραφής των Γραφών, αλλά τον Ιουδαϊσμό όπως μετεξελίχθηκε κάτω από την επίδραση πολλών εκατονταετιών φορμαλιστικο-νομικιστικής και ταλμουδικής παιδείας. Και τότε ακόμη πρέπει να είναι κανέναν πάρα πολύ προσεκτικός σε παραλληλισμούς. Η γενική τάση του παλαιότερου Ιουδαϊσμού, απέναντι στην άπλοϊκή εκτίμηση της ζωής σαν τέτοιας, άπείχε πολύ από τα ειδικά χαρακτηριστικά του πουριτανισμού. Έξισου πολύ άπείχε — και τουτό δεν πρέπει να άγνοείται — από την οικονομική ηθική του μεσαιωνικού και του μοντέρνου Ιουδαϊσμού στα χαρακτηριστικά που προσδιόρισαν τις θέσεις και των δύο στη διαδικασία εξέλιξης του καπιταλιστικού ήθους. Οι Έβραίοι στάθηκαν στην πλευρά του πολιτικά και κερδοσκοπικά προσανατολισμένου «αυτοδημοκρατικού» καπιταλισμού: το ήθος τους ήταν, με μία λέξη, αυτό του *παύλα*-καπιταλισμού — ο πουριτανισμός όμως πραγματοποιήσε το ήθος της όρθολογικής άστικής επιχείρησης και της έλλογης όργάνωσης της έργασίας, παίρνοντας από την έβραϊκή ηθική μόνο τα στοιχεία εκείνα που προσαρμόζονται στο πλαίσιο αυτό.

Μία ανάλυση των αποτελεσμάτων πάνω στον άνθρωπο χαρακτηρία από τη διεύδυση των κανόνων της Παλαιάς Διαθήκης στη ζωή. Θα ήταν ένα σαγηνευτικό έργο, που όμως μέχρι

σήμερα δεν έχει γίνει Ικανοποιητικά, ούτε ακόμη και για τον έβραϊσμό⁵⁸, και θα ήταν άδύνατο να επιχειρηθεί μέσα στα όρια αυτής της σκιαγράφησης. Επιπλέον, παράλληλα με τις συσχέτισεις που καταδείξαμε, η έβραϊκή Ιδέα του «επίλεκτου λαού», που έζησε την εποχή αυτή μία μεγάλη αναγέννηση, απέκτησε μεγάλη σημασία για τη συνολική συμπεριφορά του πουριτανού⁵⁹. Και ο ευγενικός Βαχτερ ευχαρίστησε το Θεό που γεννήθηκε στην Άγγλία και άρα στην άληθινή εκκλησία και όχι άλλο. Αυτή η ευγνωμοσύνη για την τελειοποίηση με τη χάρη του Θεού εισχώρησε στη στάση απέναντι στη ζωή⁶⁰ της πουριτανικής μεσαιώς τάξης και έπαιξε το ρόλο της στην ανάπτυξη αυτού του φορμαλιστικού σκληρού, σωστού χαρακτήρα, που προσιδιάζει στους ανθρώπους της ήρωικής εκείνης εποχής του καπιταλισμού.

Άς προσπαθήσουμε τώρα να διευκρινίσουμε τα σημεία, στα όποια η πουριτανική Ιδέα του επαγγέλματος και το αίτημα του άσκητικού τρόπου ζωής έπρόκειτο να επιδράσουν άμεσα στην εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου ζωής. Όπως είδαμε, ο άσκητισμός αυτός στράφηκε με όλη του τη δύναμη ενάντιον της *αυθόρμητης απόλαυσης* της ζωής και σε καθετί που είχε να προσφέρει σε χαρά. Αυτό ίσως φανερώθηκε πιο χαρακτηριστικά στον άγωνα γύρω από το «Book of sports»⁶¹, που ο 'Ιάκωβος Ιος και ο Κάρολος Ιος άνύψωσαν σε νόμο με το ρητό σκοπό να καταπολεμήσουν τον πουριτανισμό, και που μάλιστα ο Κάρολος Ιος διέταξε να διαβάζεται από όλους τους άμβωνες. Η φανατική αντίθεση των πουριτανών στα διατάγματα του βασιλιά, που επέτρεπε μερικές λαϊκές διάσκεδάσεις την Κυριακή εκτός από τις ώρες της εκκλησίας με νόμο, έξηγήθηκαν όχι μόνο από τη διατάραξη της άνάπαυσης του Σαββάτου, αλλά και από μίσος κατά της σκόπιμης έκτροπής, από την κοινωνική ζωή του άγιου, που τις προκάλεσε. Και όταν ο βασιλιάς για κάθε επίθεση κατά της νομιμότητας αυτών των σπόρ άπειλούσε με σοβαρές τιμωρίες, είχε για σκοπό του να σπάσει την κίνηση του πουριτανισμού κατά της έξουσίας, που ήταν τόσο επικίνδυνος στο κράτος. Οι φεουδαλικές και μοναρχικές δυνάμεις προστάτευαν αυτούς από «ήθελαν διασκεδάση» κατά της άνερ-

Ἀπό τὴν πλειοψηφία τῆς παραγωγῆς τοῦ ἰδιωτικοοικονομικοῦ πλοῦτου ὁ ἀσκητισμὸς πολέμησε κατὰ τῆς ἀδικίας καὶ τῆς ἀμέλειας ἀπληστίας. Αὐτὸ πού καταδικάστηκε σάν ἀπληστία («convetousness»), μαρμιονισμὸς κλπ., ἦταν ἡ ἐπιδίωξη τοῦ πλοῦτου πρὸς χάρη τοῦ πλοῦτου. Γιατί ὁ ἴδιος ὁ πλοῦτος εἶναι πειρασμός. Ἀλλὰ ἐδῶ ἦταν ὁ ἀσκητισμὸς ἡ δύναμη πού πάντα ζητάει τὸ καλὸ, ἀλλὰ πάντα δημιουργεῖ τὸ κακόν* — κακόν, κατὰ τὴν ἀποψή της —, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τοὺς πειρασμοὺς της. Γιατί ὁ ἀσκητισμὸς ἐδῶ ἐβλεπε, σύμφωνα μὲ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ἠθικὴ ἀξιολόγηση τῶν «καλῶν ἔργων», τὴν ἐπιδίωξη τοῦ πλοῦτου σάν σκοπὸ καθαυτὸ ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀμαρτίας, ἐνῶ τὴν ἀπόκτησή του, πού ἐρχόταν σάν καρπὸς τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας, σάν εὐλογία Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ πιὸ σπουδαῖο: ἡ θρησκευτικὴ ἀξιολόγηση τοῦ ἀκούραστο, συνεχοῦς, συστηματικοῦ ἔργου σέ ἓνα ἐγκόσμιον ἐπάγγελμα σάν τὸ ὑψιστὸ μέσο τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ ταυτόχρονα σάν τὴν ἀσφαλέστερη καὶ πιὸ φανερὴ ἀπόδειξη ἀναγέννησης καὶ γνήσιας πίστεως, πρέπει νὰ ὑπῆρξε ὁ πιὸ ἰσχυρὸς μοχλὸς γιὰ τὴν επέκταση τῆς ἀντίληψης αὐτῆς τῆς ζωῆς, πού τὴν ἀποκαλέσαμε ἐδῶ «πνεῦμα» τοῦ καπιταλισμοῦ⁸³. Ὅταν ὁ περιορισμὸς τῆς καταναλώσεως συνδυασθεῖ μὲ τὴν ἀποδέσμευση αὐτῆς τῆς ἀποκτητικῆς δραστηριότητος, τὸ ἀναπόφευκτο πρακτικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι φανερό: σχηματισμὸς κεφαλαίου ἀπὸ τὸν ἀσκητικὸν ἐξαναγκασμὸν γιὰ ἀποταμίευση⁸⁴. Οἱ περιορισμοὶ πού μῆκαν στὴν καταναλωτικὴν χρῆσιν τοῦ πλοῦτου συντέλεσαν φυσικὰ νὰ τὸν αὐξήσουν, κάνοντας δυνατὴ τὴν παραγωγικὴ ἐπένδυση τοῦ κεφαλαίου. Πόσο ἰσχυρὴ ἦταν ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ δὲν μπορεῖ δυστυχῶς νὰ ἀποδειχθεῖ στατιστικά. Στὴ Νέα Ἀγγλία ἡ σχέση εἶναι τόσο φανερὴ, ὥστε δὲν ξέφυγε ἀπὸ τὸ μάτι ἑνὸς τόσο ἐξαιρετικοῦ ἱστορικοῦ, ὡπὼς ὁ Doyle⁸⁵. Ἀλλὰ καὶ στὴν Ὀλλανδία ἐπίσης, ὅπου πραγματικὰ κυριαρχοῦσε μόνο ὁ καλβινισμὸς ἐπὶ 7 χρόνια, ἡ μεγαλύτερη ἀπλότητα τῆς ζωῆς στοὺς σοβυρότε-

* Σ.τ.μ.: Ὁ Weber ἀναφέρεται στὴν εἰκόνα τοῦ Μερκσταφελι πού δίνει ὁ Γκαίτμα στὴν 1η πράξη τοῦ «Φάουστ»: «Die Kraft die stets das böse will, und stets das gute schafft».

ρους θρησκευτικῶν κύκλων, σέ συνδυασμὸ μὲ μεγάλο πλοῦτο, ὀδήγησε σέ μιὰ ὑπερβολικὴ τάση σώρευσης κεφαλαίου. Ἐπιπλέον, εἶναι φανερό ὅτι ἡ τάση πού ὑπῆρχε παντοῦ καὶ πάντα καὶ εἶναι ἀκόμα καὶ σήμερα πολὺ ἰσχυρὴ στὴ Γερμανία νὰ «εκφραζοῦνται» οἱ περιορισμοὶ τῶν ἀστών, ἐμποδιζόταν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν πουριτανικὴ ἀντιπάθεια στὸ φεουδαλικὸ τρόπο ζωῆς. Ἀγγλοὶ ἐμποροκράτες συγγραφεῖς τοῦ 17ου αἰῶνα ἀπέδωσαν τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ὀλλανδικοῦ κεφαλαίου ἀπέναντι στὸ ἀγγλικὸ στὸ γεγονός, ὅτι ὁ πλοῦτος πού ἀποκτήθηκε τελευταῖα δὲ στρεφόταν κατὰ κανόνα σέ ἐπένδυση στὴ γῆ. Ἐπίσης, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται ἀπλὰ καὶ μόνο γιὰ ἀγορὰ γῆς, δὲν ἐπιδιώχθηκε ὁ ἐνστερνισμὸς φεουδαρχικῶν προτύπων ζωῆς, ὥστε νὰ ἀφαιρεθοῦν οἰκονομικὰ μέσῃ ἀπὸ τὴ δυνατότητα καπιταλιστικῆς ἀξιοποίησης⁸⁷. Ἡ μεγάλη ἐκτίμηση τῆς γεωργίας σάν ἰδιαίτερον σπουδαῖον κλάδον δραστηριότητος καὶ συμφωνοῦ μὲ τὴν εὐσέβειαν, πού εἶχαν οἱ πουριτανοὶ, ἴσχυε (π.χ. στὸν Baxter) ὄχι γιὰ τὸ γαιοκτήμονα, ἀλλὰ γιὰ τὸ μικροκτηματία καὶ ἐνοικιαστή γεωργό, καὶ στὸ 18ο αἰῶνα ὄχι γιὰ τὸν Junker ἀλλὰ γιὰ τὸν ὀρθολογιστὴ καλλιεργητὴ⁸⁸. Μέσῃ σέ ὅλη τὴν ἀγγλικὴ κοινωνία κατὰ τὴν ἐποχὴ πού ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 17ο αἰ. ὑπῆρχε ἡ σύγκρουσις μεταξὺ τῶν γαιοκτημόνων, τῶν ἐκπροσώπων τῆς «παλαιᾶς εὐθυμῆς Ἀγγλίας» καὶ τῶν πουριτανικῶν κύκλων, πού εἶχαν πάρα πολὺ κυμαινόμενη κοινωνικὴ ἐπίδρασις⁸⁹. Καὶ τὰ δύο χαρακτηριστικὰ, δηλαδὴ μιᾶς ἀδιάφορης ἀφελοῦς χαρᾶς τῆς ζωῆς καὶ ἑνὸς αὐστηρὰ ρυθμισμένου καὶ ἐπιφυλακτικοῦ αὐτοέλεγχου καὶ συμβατικῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, συνδυάζονται ἀκόμη μέχρι σήμερα γιὰ νὰ σχηματίσουν τὸν ἀγγλικὸ ἐθνικὸ χαρακτήρα⁹⁰. Παρόμοια, ἡ ἀρχαιότερη ἱστορία τῶν βορειοαμερικανικῶν ἀποικιῶν κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν θξεία ἀντίθεση τῶν «τυχοδιωκτῶν», πού ἠθέλαν νὰ ἱδρῦσουν ἀποικίες μὲ τὴν ἐργασία τῶν δέσμιων δούλων καὶ νὰ ζοῦν σάν φεουδάρχες κύριοι, καὶ τῆς εἰδικὰ ἀστικῆς διάθεσης τῶν πουριτανῶν⁹¹.

Ὅσο ἡ δύναμις τῆς πουριτανικῆς ἀντίληψης τῆς ζωῆς ἐξελπυνόταν πάνω ἀπὸ ὅλες τῆς συνθήκες — καὶ τοῦτο φυσικὰ εἶναι πολὺ πιὸ σπουδαῖο ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐπίσχυσις τῆς τάσης

Κροσσος, ο απομονωμένος οικονομικά άνθρωπος, που παράλληλα εκτελεί αποστολική εργασία⁹⁷, παίρνει τη θέση της μονήρους πνευματικής αναζήτησης της βασιλείας των ουρανών. Τη θέση του «προσκυνητή» του Bunyan, που περνάει τρέχοντας βιαστικά μέσ' από αυτή την αέριοποπική γυροί της μιαιότητας». Όταν αργότερα κυριάρχησε τελικά η άρχη: «To make the most of both worlds» («τό να συνδυάσεις με τον καλύτερο τρόπο τους δύο κόσμους»), όπως παρατήρησε ο Dowden, η καλή συνείδηση άπλωσε έγινε ένα από τα μέσα απόλυσης μιας άνετης αστικής ζωής, όπως ώραφα διατυπώνεται στη γερμανική παροιμία για το «μαλακό μαξιλάρι». Αυτό, που η μεγάλη Ορησκευτική εποχή του 17ου αιώνα κληροδότησε στον ωφελιμιστικό διάδοχό της, ήταν προπάντων μία καταπληκτικά καλή — μπορούμε χωρίς δισταγμό να πούμε μία *φαισιαικά* καλή — συνείδηση στην απόκτηση χρήματος, εφόσον γινόταν νόμιμα. Κάθε ίχνος του «Deo placere vix potest» εξαφανίστηκε⁹⁸. Ένα ειδικά αστικό επαγγελματικό ήθος πρόβλεψε. Μέ τη συνείδηση ότι στέκεται με όλη τη χάρη του Θεού και φανερά εύλογείται από Αυτόν, ο αστός επιχειρηματίας, εφόσον έμεινε μέσα στα όρια του τυπικά όρθου, εφόσον η ήθικη συμπεριφορά του ήταν άσπιλη και η χρήση που έκανε του πλούτου του ήταν άσπυγη, μπορούσε να ακολουθήσει τα οικονομικά του συμφέροντα όπως ήθελε και να αισθάνεται ότι, κάνοντας έτσι, εκπλήρωνε ένα χρέος του. Η δύναμη του Ορησκευτικού ασκητισμού του πρόσφερε επιπλέον σοβαρούς, συνειδητούς και ασυνήθιστα επιμελείς εργάτες, προσκολλημένους στην εργασία τους σαν σε σκοπό ζωής θελημένο από το Θεό⁹⁹. Τον έδωσε την αναπτυξιακή ασφάλεια ότι η άνιση διανομή των αγαθών του κόσμου είναι ένα ειδικό έργο της θείας πρόνοιας, που στις διαφορές αυτές, όπως και με την ιδιαίτερη χάρη, επιδιώκει¹⁰⁰ σκοπούς άγνωστους στους ανθρώπους. Στον Καλβίνο οφείλεται η φράση, που αναφέραμε πολλές φορές, ότι μόνο όταν ο «λαός», δηλαδή ή μάζα των εργατών και τεχνιτών, είναι φτωχός, πυρμαίνεται υπάκουος στο Θεό¹⁰¹. Στις Κάτω Χώρες (ο Pieter de la Court και άλλοι) «εκκλαίκευσαν» αυτό το ρητό με την έννοια ότι οι άνθρωποι τότε μόνο εργάζονται, όταν η ανάγκη το επιβάλλει.

Η διατύπωση αυτή της βασικής ιδέας της κυπιταλιστικής οικονομίας μπήκε αργότερα στις τρέχουσες θεωρίες με τη θέση για την «παραγωγικότητα» των χαμηλών μισθών. Επίσης έδω, με τον άφανισμό της Ορησκευτικής ρίζας, ή ωφελιμιστική ερμηνεία εισχώρησε άπαρατήρητη στη γραμμή της εξέλιξης, που επανειλημμένα παρατηρήσαμε. Η μεσαιωνική ήθικη όχι μόνο άνεχόταν τη ζητιανιά, αλλά και στά μοναχικά έπαιτικά τάγματα τη δόξασε. Και οι έγκόσμοι ζητιάνοι, επειδή έδιναν στους κατέχοντες την ευκαιρία για καλά έργα με το να κάνουν ελεημοσύνη, θεωρήθηκαν κατά καιρούς σαν «τάξη» και σαν τέτοιοι αντιμετώπισθηκαν. Και η άγγλικανική κοινωνική ήθικη των Situations είναι πάρα πολύ κοντά σ' αυτή τη στάση. Έργο του πουριτανικού ασκητισμού ήταν η άσπυρή άγγλική νομοθεσία για την πρόνοια των πτωχών, που άλλαξε ριζικά την κατάσταση. Και μόρεσε να το κάνει αυτό, γιατί οι προτεσταντικές αίρέσεις και οι άσπυρές πουριτανικές κοινότητες πραγματικά *δέ γνώριζαν* ανάμεσά τους κανενός είδους ζητιανιά¹⁰².

Έξάλλου, από την πλευρά των εργατών ο κλάδος του πειτισμού του Zinzendorf π.χ. δέξασε τον πιστό εργάτη, που δέν επιζητούσε απόκτηση, αλλά ζούσε σύμφωνα με το αποστολικό πρότυπο και έτσι προικιζόταν με το χάρισμα των μαθητών¹⁰³. Παρόμοιες ιδέες διαδόθηκαν στην άρχη στους βυπτιστές με μιάν άκόμη πιο ριζική μορφή. Τώρα φυσικά όλη ή άσπυτική φιλολογία όλων σχεδόν των δογμάτων είναι διαποτισμένη από την ιδέα ότι ή πιστή εργασία, άκόμη και με χαμηλούς μισθούς, από την πλευρά εκείνου που ή ζωή δέν του προσφέρει καμιά άλλη ευκαιρία, άρέσει εξαιρετικά στο Θεό. Από την άποψη αυτή ή προτεσταντικός ασκητισμός δέν πρόσθεσε τίποτε νέο. Όμοιος, όχι μόνο βάρυνε την ιδέα αυτή πάρα πολύ, αλλά και δημιούργησε τη δύναμη, που ήταν ή *μόνη άποφασιστική* για την άποτελεσματικότητά της: την ψυχολογική *παρόθηση* με την αντίληψη της εργασίας αυτής σαν *επάγγελμα*, σαν το καλύτερο, συχνά σε τελευταία άνάλυση το *μόνο* μέσο να γίνει άσπυλης ή κατάσταση χάρης¹⁰⁴. Παράλληλα όμως, νομιμοποίησε την έκμετάλλευση της ειδικής αυτής προθυμίας για εργασία, ενώ

ἐπαναληφθεί ἡ ἐποχή τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν στήν ἀρχαιότητα. Ὁ πουργιανός ἤθελε νά ἐργάζεται σέ ἕνα ἐπάγγελμα — μέ τήν ἔννοια ὅτι ὀφείλουμε νά τό κάνουμε αὐτό. Ὁ ἀσκητισμός, ὅταν μεταφέρθηκε ἀπό τά μοναχικά κελιά στήν καθημερινή ζωή καί ἄρχισε νά κυριαρχεῖ ἡ ἐγκόσμια ἠθικότητα, ἐπαιξε τό ρόλο του στό χτίσιμο τοῦ τρομακτικοῦ κόσμου τῆς σύγχρονης οικονομικῆς πραγματικότητας. Τό καπιταλιστικό καθεστῶς συνδέεται μέ τίς τεχνικές καί οικονομικές προϋποθέσεις τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς, πού σήμερα προσδιορίζουν τή ζωή ὅλων τῶν ἀτόμων πού γεννιοῦνται μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες — ὄχι μόνο ἐκεῖνων πού ἄμεσα ἀσχολοῦνται μέ τήν οικονομική ἀπόκτηση — μέ ἀκατανίκητη δύναμη. Ἴσως θά τίς προσδιορίζει ἔτσι μέχρις οὔτου καεῖ καί ὁ τελευταῖος τόννος ἀπολιθωμένου κάρβουνου. Κατά τή γνώμη τοῦ Bakler αἱ φροντίδα γιά ἐξωτερικά ἀγαθά θά ἔπρεπε νά βρίσκεται μόνο στούς ὄμιους τοῦ ἄγιου - ἐκλεκτοῦ, ὅπως ἕνας ἐλαφρός μανδύας πού θά μπορούσε νά πεταχθεῖ σέ ὅποιοδήποτε στιγμή»¹¹⁰. Ἀλλά ἡ μοίρα θέλησε νά γίνει ὁ μανδύας σιδερένιο κλουβί. Ἀφότου ὁ ἀσκητισμός καταπιάστηκε νά ξαναπλάσει τόν κόσμο καί νά ἐπεξεργαστεῖ τά ιδεώδη του, τά ὑλικά ἀγαθά κέρδισαν μίαν αὐξουσα καί τελικά μίαν ἀδυσώπητη δύναμη πάνω στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, ὅσο σέ καμιά ἄλλη προηγούμενη περίοδο τῆς ἱστορίας. Σήμερα, τό πνεῦμα τοῦ θρησκευτικοῦ ἀσκητισμοῦ ξέφυγε ἀπό τό κλουβί — ἂν ὀριστικά, κανεῖς δέν ξέρει. Ἀλλά ὁ νικητής καπιταλισμός, ὅπως δὴποτε ἀφότου στηρίζεται στή δύναμη τῶν μηχανῶν, δέν ἔχει πιά ἀνάγκη ἀπό τήν ὑποστήριξή του. Καί ἡ ρόδινη διάθεση τοῦ γλαστοῦ κληρονόμου του, τοῦ Δίαφωτισμοῦ, φαίνεται ἐπίσης νά εἶναι ἀμετάκλητα ἀφανισμένη, καί ἡ ἰδέα τοῦ «παγγελματικοῦ χρέους» γυρίζει γύρω ἀπό τή ζωή μας σάν φάντασμα ἄλλοτινῶν θρησκευτικῶν πιστεῶν. Ὅπου ἡ «ἐκπλήρωση τοῦ ἐπαγγέλματος» δέν μπορεῖ ἄμεσα νά συσχετισθεῖ μέ τίς ὑψιστες πνευματικές καί πολιτιστικές ἀξίες — ἢ ὅταν, ἀντίθετα, πρέπει νά γίνει αἰσθητή ὑποκειμενικά σάν οικονομικός ἐξαναγκασμός — τό ἄτομο γενικά ἐγκαταλείπει τήν προσπάθειά νά τή δικαιολογήσει. Στήν περιοχή τῆς ὑψιστης ἀνάπτυξής του, στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, ἡ ἐπιδίωξη τοῦ

πλούτου ἀπέβαλε τό θρησκευτικό καί ἠθικό του νόημα, τείνει νά συνενωθεῖ μέ καθαρά ἐγκόσμια πάθη, πού συχνά πραγματικά τοῦ ἔδιναν τό χαρακτήρι ενός σπόρ¹¹¹. Κανένας δέν ξέρει ποιός θά ζεῖ στό κλουβί αὐτό στό μέλλον ἢ ἐάν στό τέλος τῆς τρομακτικῆς αὐτῆς ἐξέλιξης θά προβάλουν ἐντελῶς νέοι προφήτες, ἢ θά γίνει μιὰ μεγάλη ἀναγέννηση παλαιῶν ιδεῶν, ἢ — ἐάν τίποτε δέ γίνει ἀπό τά δύο — θά ἐπέλθει μιὰ μηχανοποιημένη ἀπολιθωση, ἐξωραϊσμένη μέ ἕνα εἶδος σπασμοδικῆς σοβυροφάνειας. Γιατί στό τελικό στάδιο τῆς πολιτιστικῆς αὐτῆς ἐξέλιξης, θά μπορούσε ἀληθινά νά λεχθεῖ: αἰδικοί δίχως πνεῦμα, ἡδονιστές δίχως καρδιά! τό μηδενικό αὐτό φαντάζεται ὅτι πέτυχε ἕνα ἐπίπεδο πολιτισμοῦ, πού δέν ὑπῆρξε πρὶν ποτέ».

Ἀλλά αὐτά μᾶς φέρνουν στήν περιοχή τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων καί τῆς πίστεως, μέ τίς ὁποῖες αὐτή ἡ καθαρά ἱστορική περιγραφή δέν εἶναι ἀνάγκη νά φορτωθεῖ. Τό ἐπόμενο καθῆκον θά ἦταν μᾶλλον νά δεῖξουμε τή σημασία τοῦ ἀσκητικοῦ ρασιοναλισμοῦ, τόν ὅποιο μόλις θίξαμε στό σκίτσο πού προηγήθηκε, γιά τό περιεχόμενο τῆς *κοινωνικοπολιτικῆς* ἠθικῆς, δηλαδή γιά τοὺς τύπους τῆς ὀργάνωσης καί τίς λειτουργίες τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων ἀπό τίς μυστικές συναθροίσεις μέχρι τό κράτος. Ἐπειτα, πρέπει νά ἀναλυθοῦν οἱ σχέσεις του μέ τόν ἀνθρωπιστικό ρασιοναλισμό¹¹², κατόπιν οἱ σχέσεις του μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ φιλοσοφικοῦ καί ἐπιστημονικοῦ ἐμπειρισμοῦ μέ τήν τεχνική ἐξέλιξη καί τά πνευματικά ιδεώδη. Ἐπειτα, τέλος, ἡ ἱστορική ἐξέλιξή του ἀπό τή μεσαιωνική ἀρχή τοῦ ἐγκόσμου ἀσκητισμοῦ μέχρι τή διάλυσή του μέσα στόν καθαρὸ ὠφελισμὸ θά ἔπρεπε νά παρακολουθηθεῖ ἱστορικά καί διαμέσου ὅλων τῶν περιοχῶν τῆς ἀσκητικῆς θεωρίας. Μόνο τότε θά μπορούσε νά ἐκτιμηθεῖ τό μέγεθος τῆς πολιτιστικῆς σημασίας τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ στή σχέση της μέ τά ἄλλα πλαστικά στοιχεῖα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Ἐδῶ προσπαθήσαμε μόνο νά παρακολουθήσουμε τό γεγονός καί τό εἶδος τῆς ἐπίδρασής του στά κίνητρα τῶν ἀνθρώπων σέ ἕνα, ἂν καί σπουδαῖο, σημείο. Ἐπίσης ὅμως θά ἦταν ἀκόμη ἀναγκαῖο νά ἐρευνήσουμε πῶς ὁ προτεσταντικός ἀσκητισμός ἐπηρέαστηκε μέ τή σειρά του στήν ἐξέλιξη καί στήν ἰδιομορφία του

